

International Federation of
Library Associations and Institutions

IFLA:s riktlinjer för bibliotekstjänster för
personer med dyslexi
– *Reviderad och utökad utgåva*

Ett samarbete mellan IFLA-sektionerna:

Library Services to People with Special Needs (LSN)
Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD)

Svensk översättning/Swedish translation

Översatt av: Anna Gustafsson Chen, Myndigheten för tillgängliga medier
Januari 2016

Texten i detta dokument har översatts till svenska och kan bitvis skilja sig från originalet.
Översättningen ska endast användas som referens.

International Federation of Library Associations and Institutions, 2016.

© 2016 by International Federation of Library Associations and Institutions. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 3.0 (Unported) license. To view a copy of this license, visit: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0>

IFLA
P.O. Box 95312
2509 CH Den Haag
Netherlands
www.ifla.org

Innehållsförteckning

Innehåll

Innehållsförteckning.....	3
Förord.....	7
Inledning	9
1. Syfte.....	9
2. Bakgrund.....	9
3. Filosofi.....	9
4. Omfattning.....	10
1. Vad är dyslexi?	11
1.1 Diskussion om definitioner av dyslexi.....	11
1.2 Utmaningar för läsare med dyslexi	12
<i>Underliggande problem: låg fonologisk medvetenhet</i>	<i>12</i>
1.3 Effekter på läsningen: typiska drag hos läsare med dyslexi	13
<i>Andra svårigheter för personer med dyslexi.....</i>	<i>13</i>
1.4 Olika problem på olika språk	14
1.5 Perspektiv på personer med dyslexi.....	14
2. Juridisk bakgrund.....	15
2.1 Upphovsrättsfrågor.....	15
2.2 Konsekvenser för biblioteksservice till personer med dyslexi	15
3. Välkommen till biblioteket!	16
Vad bör ditt bibliotek göra för att stödja personer med dyslexi?	16
3.1 Inledning.....	16
<i>Rätten till läsning</i>	<i>16</i>
<i>Inkludering</i>	<i>16</i>
<i>Intressenter och partnerskap</i>	<i>16</i>
3.2 Biblioteksupplevelsen.....	16
3.3 Biblioteksutrymmet och placeringen.....	16
<i>Kriterier för material och urval.....</i>	<i>17</i>
<i>Skyltning.....</i>	<i>17</i>
<i>Piktogram.....</i>	<i>17</i>
<i>IT-verktyg.....</i>	<i>18</i>
<i>Webbplats.....</i>	<i>18</i>
3.4 Marknadsföring i och utanför biblioteket.....	18
3.5 Andra sorters bibliotek.....	19
<i>Barnbibliotek.....</i>	<i>19</i>
<i>Föräldrar.....</i>	<i>19</i>

<i>Samarbete mellan barnbibliotekarier och skolbibliotek</i>	20
<i>Skolbibliotek</i>	20
3.6 Akademiska bibliotek.....	20
4. Bibliotekspersonalen	22
4.1 Öka medvetenheten	22
<i>Jag hatar att läsa!</i>	22
<i>Medvetenhet, medvetenhet, medvetenhet</i>	22
4.2 Bibliotekspersonalen	22
<i>Läsguider</i>	23
<i>"Min personliga bibliotekarie"</i>	23
<i>Dela kunskapen</i>	23
4.3 Biblioteksskolor	23
4.4 Livslångt lärande	23
4.5 Strategisk planering.....	24
4.6 Tjänster och vägledning	24
<i>Lättlästhyllorna</i>	24
<i>Service på nätet</i>	25
5. Innehåll	26
5.1 Tryckt material.....	26
5.2 Lättläst	26
<i>Lättläst som förstärks av ny teknik</i>	26
<i>Ett gott exempel från Sverige</i>	26
<i>Att producera lättläst material</i>	26
5.3 Ljud- och talböcker	26
<i>Ljud-cd</i>	27
<i>MP3</i>	27
<i>Daisyböcker</i>	27
5.4 Digital information och e-böcker	28
<i>Digitala och elektroniska textfiler</i>	28
<i>E-böcker och läsplattor</i>	28
5.5 Synkronisering av text och ljud.....	28
5.6 Digitala multimedieböcker (hybrider)	28
5.7 Användning av multimedia: bilder, tecknade serier, grafiska romaner, film ..	28
5.8 Översikt	29
6. Läsverktyg och hjälpmedelsteknik	30
6.1. Ett varningens ord och ett råd	30
6.2 Mobila läsredskap	30
6.3 Verktyg och mjukvara för att spela upp Daisyböcker	30

6.4 Tal till text (text-to-speech=TTS)	31
6.5 Läsplattor	31
6.6 Annan hjälp	32
<i>Stavningskontroll och ordböcker</i>	32
<i>Läspennor</i>	32
<i>Förstoringslinjaler och specialglasögon</i>	32
<i>Dyslexiprogramvara</i>	32
7. Nu är det upp till dig!	33
8. Ordlista	34
9. Referenser	36
9.1 Inledning	36
<i>Bakgrund</i>	36
<i>Filosofi</i>	36
9.2 Kapitel 1 Vad är dyslexi?	36
9.3 Välkommen till Biblioteket!	37
9.4 Kapitel 5 Innehåll	37
9.5 Kapitel 6 Läsverktyg och hjälpmedelsteknik	37
9.6 Kapitel 8 Ordlista	37
Bilaga A: Goda exempel	38
Kanada	38
Danmark	38
Finland	38
Flandern – Belgien	39
Japan	39
Nederländerna	39
Norge	40
Sverige	40
Storbritannien	41
USA	42
Bilaga B: Kunskapsdatabas	43
Inledning	43
Dyslexi	43
Inkludering	44
Modeller för funktionsnedsättning	44
Inskränkningar i upphovsrätten	44
<i>Undantag och inskränkningar i upphovsrätten (jmf.2.2)</i>	44
<i>Inkluderas dyslexi i upphovsrättens undantag?</i>	45
<i>Vilken betydelse har bibliotekens e-boksutlåning?</i>	45

Dyslexivänliga utskrifter.....	45
Lättläst material.....	46
<i>Var hittar man lättlästa publikationer?</i>	47
Hur integrerar man Daisytalböcker?	47
Nackdelar med digital text	47
E-läsare.....	48
<i>Skyddsåtgärder för e-böcker</i>	48
<i>Kan bibliotek låna ut e-böcker?</i>	48
Exempel på multimedieböcker i Daisyformat.....	48

Förord

Avsikten med *IFLA:s riktlinjer för bibliotekstjänster för personer med dyslexi: reviderad och utökad utgåva* är att erbjuda IFLA:s sektion och grupper samt alla dess medlemmar runt om i världen stöd och vägledning när det gäller utveckling och implementering av bibliotekstjänster riktade till personer med dyslexi. Dessa riktlinjer är en både reviderad och utökad version av de tidigare riktlinjer som publicerades av IFLA 2001 som Professional Report nr. 70.

Riktlinjerna har tagits fram av en internationell arbetsgrupp under ledning av de bägge sektionerna Library Services to People with Special Needs (LSN) och Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).

Projektet har godkänts och möjliggjorts genom en projektbudget från IFLA (projektnummer E3.09.1-2/12).

Riktlinjerna har initierats av IFLA Division III/LSN.

Arbetsgruppens medlemmar var:

- Saskia Boets (Luisterpuntbibliotheek, Belgien)
- Helle Mortensen (Lyngby-Taarbæk Bibliotekerne, Danmark)
- Koen Krikhaar (Dedicon, Nederländerna)
- Misako Nomura (Japanese society for Rehabilitation of Persons with Disabilities, Japan)
- Mieke Urff (Dedicon/Hogeschool Windesheim, Nederländerna)

Det allra första projektmötet ägde rum under IFLA World Library and Information Congress (WLIC) i Helsingfors (augusti 2012). Ett stort antal Skype-möten, e-brev och två möten ansikte mot ansikte senare var vi redo att presentera de reviderade och utökade riktlinjerna för bibliotekstjänster för personer med dyslexi vid WLIC i Lyon (augusti 2014). Via ordförandena i sex sektioner som arbetar med liknande frågor vände sig arbetsgruppen till IFLA med en förfrågan om tips på idéer och goda praktiska exempel (november 2012). Arbetslagets medlemmar konsulterade internationellt erkända dyslexiexperter, dyslexiorganisationer, informationsexperter och biblioteksanställda med egen erfarenhet. Arbetslaget använde sig också av data från redan genomförda internationella undersökningar och samlade in många goda exempel på arbete i praktiken. Framförallt använde de sig av den omfattande erfarenheten inom sina respektive organisationer och den kunskap och expertis de har skaffat sig genom dagligt arbete.

Olika utkast mejlades till många som arbetar med dyslexi samt på bibliotek, och lyckligtvis hittade vi ett antal konstruktiva kritiker. Arbetsgruppen vill tacka dem alla för deras värdefulla bidrag och kommentarer.

Särskilt tack går till:

- Gyda Skat Nielsen (Danmark) och Birgitta Irvall (Sweden), som tog fram *IFLA Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia* 2001 och uppmuntrade oss i arbetet med de reviderade riktlinjerna
- Annemie Desoete (Universiteit Ghent, Belgien)
- Pamela Deponio (University of Edinburgh, Storbritannien)
- Michel Seadle (Humboldt-Universität zu Berlin, Tyskland)
- Nancy Panella (St Luke's-Roosevelt Hospital Center, USA)

- Jenny Nilsson (Myndigheten för tillgängliga medier, Sverige)
- Hanneke Wentink (Saxion University, Nederländerna)
- Michael Kalmár (European Dyslexia Association)
- Nancy Bolt (Nancy Bolt & Associates, USA)
- Carolyn Hunt (Institute of Education, University College London, Storbritannien)
- Helen Brazier (Henshaws Society for Blind People, Storbritannien)
- Birgitte Sloth Jørgensen (Herning Centralbibliotek, Danmark)
- Lene Schrøder (Herning Centralbibliotek, Danmark)
- Bas Pattyn och Vincent Knecht (The Factory Brussels, Belgien)
- Andrew McDonald (Institute of Education, University College London, Storbritannien)
- Genevieve Clavel-Merrin (Schweizerische Nationalbibliothek, Schweiz)
- Patrice Landry (Schweizerische Nationalbibliothek, Schweiz)

Projektteamet lägger fram de här riktlinjerna i hopp om att de ska stimulera till intressanta diskussioner och vara till hjälp vid utvecklingen av bättre bibliotekstjänster. Vi hoppas att bibliotekarier, lärare och rådgivare från hela världen ska komplettera dem med fler goda praktiska exempel.

Framförallt hoppas arbetsgruppen att många personer med dyslexi ska upptäcka och njuta av fantastiska berättelser på många inspirerande och kreativa bibliotek under lång tid framöver!

” [...] Jge mitt barn läshunger, det ber jag med brinnande hjärta. Jag vill så gärna att mitt barn skall få i sin hand nyckeln till det förtrollade landet, där man kan hämta den sällsammaste av all glädje.”

Astrid Lindgren

Inledning

1. Syfte

Syftet med dessa nya riktlinjer är att hjälpa biblioteken i deras arbete med att tillhandahålla tjänster för personer med dyslexi. De kan också tillämpas på andra grupper av användare med läsnedsättning.

Riktlinjerna är tänkta att vara ett verktyg för både erfaren och mindre erfaren personal som ansvarar för att ge service till personer med läsnedsättning och inlärningssvårigheter. Avsikten är att ge en grundlig och uppdaterad sammanställning av det vi vet om bibliotekstjänster för användare med dyslexi samt att skapa en kunskapsdatabas som innehåller bakgrundsinformation och exempel på praxis, och som ska vara tillgänglig via IFLA:s webbplats (www.ifla.org/lsn).

2. Bakgrund

2001 publicerades *IFLA Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia* (Professional reports nr.70 av Gyda Skat Nielsen och Birgitta Irvall).

Det var först under 1900-talets sista årtionde som beslutsfattare, bibliotek och andra aktörer på informationsområdet började bli medvetna om vilken betydelse, vilken omfattning och vilka sociala effekter som dyslexi har. Tidigare betraktades dyslexi som ett utbildningsproblem som kunde ”behandlas” med hjälp av stödundervisning. Sedan dess har en växande mängd forskning förändrat vår syn på dyslexi och gjort den mindre medicinsk och mer social. Detta har i sin tur påverkat attityden till personer med dyslexi. Istället för att försöka lära dem att läsa tryckt text och stava korrekt, många gånger utan framgång, uppmanas vi nu att stödja dem med fler kreativa lösningar som till exempel alternativa sätt att läsa och skriva.

Under senare år har många länder utökat de undantag i upphovsrättslagarna som först skapades för att hjälpa personer med synnedsättning, så att de nu omfattar alla med någon form av läsnedsättning, inklusive personer med dyslexi.

Det är därför passande att en revidering av dyslexiriktlinjerna har underlättats av IFLA genom ett samarbete mellan de två sektioner som är engagerade och har ett tätt samarbete i frågan: Library Services to People with Special Needs (LSN) och Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).

3. Filosofi

Vi hänvisar till Förenta nationernas Förklaring om de mänskliga rättigheterna (<http://www.un.org/en/documents/udhr>)

Vi hänvisar också till Förenta nationernas Konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning, i vilken det slås fast att personer med läsnedsättning har rätt till

jämlik tillgång till böcker, kunskap och information vid samma tidpunkt, till samma kostnad och av samma kvalitet som alla andra. (Konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning, artikel 9, Tillgänglighet)

När Världshälsoorganisationen (WHO) i samarbete med Världsbanken 2012 publicerade sin "World Report on Disability" betonade de vikten av tillgänglig information för personer med funktionsnedsättning och tog också fram ett lättläst version av rapportens sammanfattning som de lade ut på internet.

(http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/index.html)

4. Omfattning

Dessa dyslexiriktlinjer beskrivs bäst som en yrkesrapport som:

- Kan användas av personer som arbetar i biblioteksvärlden
- Kan användas av bibliotekspersonal för att hitta idéer, exempel och förslag på hur man känner igen biblioteksanvändare med dyslexi, hur man närmar sig dem och hur man förbättrar bibliotekstjänsterna i detta syfte
- Tillhandahåller en checklista med tips och idéer, en översikt över praxis och en kunskapsbas

Vi hävdar inte att detta är en akademisk eller vetenskaplig rapport. Vårt mål är att erbjuda information om dyslexi och de utmaningar som personer med dyslexi kan ställas inför, samt att presentera idéer för hur man erbjuder lämpliga bibliotekstjänster.

Även om dessa dyslexiriktlinjer är inriktade på folkbibliotek kan många av förslagen och rekommendationerna också inspirera andra typer av bibliotek.

Riktlinjerna inkluderar inte metoder eller verktyg för att diagnosticera dyslexi och tillhandahåller inte planer för stödstrategier som personer med dyslexi kan använda sig av. Riktlinjerna bygger på acceptans och respekt. Vi arbetar utifrån övertygelsen att personer med dyslexi har specifika kunskaper och förmågor, och vi vill uppmuntra dem att tycka om berättelser, böcker och bibliotek.

1. Vad är dyslexi?

I det här kapitlet försöker vi förtydliga begreppet dyslexi, diskutera olika definitioner av tillståndet samt förklara vilka utmaningar som personer med dyslexi möter när de läser. Ordet dyslexi kommer från de grekiska orden dys (som betyder svag eller otillräcklig) samt lexis (som betyder ord eller språk). Barn och vuxna med dyslexi har en neurologisk funktionsnedsättning som gör att hjärnan behandlar och tolkar information på ett annorlunda sätt (NCLD, 2013). Det beror varken på mentala eller sensoriska defekter, på känslomässiga störningar eller kulturell utarmning.

1.1 Diskussion om definitioner av dyslexi

2009 publicerade IFLA en ordlista med termer och definitioner som rör användargrupper med särskilda behov (Panella, 2009). I denna ordlista definierades dyslexi på följande sätt:

”Dyslexi är en neurologisk störning som påverkar förmågan att tillgängliggöra sig och behandla språk och därför karaktäriseras av problem med läsning, stavning, skrivande, tal och/eller lyssnande: en oförmåga att läsa och skriva bra trots normal intelligens och tillräckliga ansträngningar.”

Definitionen av dyslexi är lika komplicerad som själva tillståndet. I detta avsnitt tar vi upp fem internationellt relevanta definitioner.

IFLA:s definition är anpassad till den definition som används av European Dyslexia Association (EDA) och som pekar på dyslexins neurologiska orsaker och dess effekter på studie- och yrkesmässig utveckling (EDA, 2013). EDA betonar att det inte finns någon koppling till individuell intelligens, ansträngning eller socioekonomisk ställning. Den mest slående delen av EDA:s definition är omnämmandet av det faktum att personer med dyslexi ställs inför utmaningen att leva i en dyslexifientlig värld.

Den definition som används av International Dyslexia Association (IDA) går inte in på dyslexins ursprung utan antyder istället att den har många tänkbara orsaker. Dyslexin beskrivs där som en språkbaserad inlärningsnedsättning (IDA, 2013).

British Dyslexia Associations (BDA) definition nämner diskrepansen mellan språkbaserad förmåga och andra kognitiva förmågor, men detta är inte längre en syn som har ett brett internationellt stöd. Denna definition noterar också att dyslexi inte går att påverka med konventionella undervisningsmetoder men att stöd genom specifika insatser kan vara framgångsrikt, även om det inte finns någon fullkomlig bot (BDA, 2013).

Slutligen har vi Världshälsoorganisationens (WHO) definition av ”specifik utvecklingsdyslexi” (1968), som fortfarande är en av de enklaste och som fokuserar på oväntade problem med läsning hos annars dugliga individer som har fått adekvata sociala och kulturella möjligheter samt tillgång till utbildning.

Alla dessa definitioner visar att dyslexi inte är ett resultat av otillräckliga undervisningsmetoder eller en brist på ansträngning, utan snarare en funktionsnedsättning med livslånga effekter.

EDA uppskattar att 8 % av världens befolkning har någon form av dyslexi och att 2-4 % kan påverkas allvarligt av den (Panella, 2009).

Det har alltid varit problematiskt att göra diagnoser där dyslexi skiljs ut från andra läsnedsättningar. Vissa forskare och praktiker har rekommenderat att diagnos inte ska vara nödvändig och att man hellre bör använda en generell term som "särskilda inlärningssvårigheter" samt arbeta med personer med dyslexi och de specifika angelägenheter som rör just dem utifrån ett individperspektiv (Elliott och Grigorenko, 2014).

Om man studerar dyslexins historia ser man att den till en början sågs som ett medicinskt problem. Detta förklarar varför det språk som används i dyslexisammanhang har ett medicinskt ursprung. Termer som diagnos, behandling och behandlingsplan är till exempel vanliga. I många länder har dyslexi länge placerats i den så kallade medicinska modellen. Ett socialt perspektiv antyder däremot att dyslexi kan ses som ett socialt problem. Med andra ord: ett funktionshinder uppstår först när omgivningen inte är anpassad för de behov som en person med funktionsnedsättningen har. Den sociala modellen betyder också att både personen som har en funktionsnedsättning och samhället har ett ansvar: personer med funktionsnedsättning skaffar sig expertkunskaper genom egna erfarenheter och kan göra egna val.

1.2 Utmaningar för läsare med dyslexi

I motsats till vad folk ofta tror handlar dyslexi inte enbart om läskunnighet, även om svagheter på läs- och skrivområdet ofta är det som märks mest och upptäcks först. Dyslexi påverkar hur en människa hanterar, lagrar och hämtar fram information och omfattar problem med minne, processhastighet, tidsuppfattning, organisation och sekvensering (BDA, 2013).

De här riktlinjerna är inriktade på problem i förhållande till läsning och besök på bibliotek.

Underliggande problem: låg fonologisk medvetenhet

Fonologisk medvetenhet handlar främst om att förstå förhållandet mellan talat och skrivet språk. Personer med dyslexi verkar ofta ha en fonologisk medvetenhet som är lägre än andra jämbördiga personers och lägre än man kan förvänta sig med tanke på deras kognitiva nivå.

Vad är fonologisk medvetenhet? Det är en uppsättning olika förmågor:

- Medvetenhet om att ett språk innehåller olika ljud
- Medvetenhet om rim
- Medvetenhet om att meningar kan brytas ner i ord, stavelser och fonem
- Förmågan att tala om, reflektera över och manipulera ljud
- Förståelsen av förhållandet mellan talat och skrivet språk

Tidigare trodde man att den relativt låga fonologiska medvetenheten hos läsare med dyslexi var huvudorsaken till deras lässvårigheter. Stanovich (1986) upprättade dock ett reciprokalt kasuellt samband: låg fonologisk förmåga hindrar läsprocessen och eftersom svaga läsare har svårigheter med att knäcka "stavning till ljud"-koden försenas utvecklingen snabb och automatisk ordigenkänning. Detta ger upphov till ett kretslopp där både brist på övning, otillräcklig avkodningsförmåga och svårt material spelar in. Omfattande läsning hindras av dåliga läsoplevelser och övning undviks, något som leder till en negativ spiral som får ytterligare konsekvenser.

Duktiga läsare når snart en nivå där avkodning bara är nödvändig när de stöter på nya och svåra ord. Genom fler läsoplevelser lär de sig många nya ord och tillgängliggör sig information och kunskap om syntaktiska strukturer. Barn som läser bra och som har ett stort ordförråd läser mer, lär sig fler ordbetydelser och kommer således att läsa ännu bättre.

Med tiden tenderar dåliga och goda läsare att behålla sina positioner längs läskunnighetsspektrat (Shaywitz, 1998, p. 307). Barn med otillräckligt ordförråd – som läser långsamt och utan nöje – läser mindre och kommer som en följd av detta att utveckla sitt ordförråd långsammare, vilket hindrar en förbättrad läsförmåga (Stanovich, 1986). Dessa processer illustreras av frasen: "Use it or lose it!"

1.3 Effekter på läsningen: typiska drag hos läsare med dyslexi

Även om läsare med dyslexi inte kan betraktas som en homogen grupp finns där några gemensamma drag:

- Läsningen går långsamt
- De är tvungna att läsa vissa ord eller stycken två eller tre gånger
- De har en tendens att tappa bort sig på sidan och tvingas söka efter den mening de höll på att läsa
- Stor ansträngning går till läsning på ordnivå, vilket gör att de inte får något grepp om texten som helhet

Vissa personer med dyslexi tycker om att läsa trots att de måste anstränga sig, men många undviker läsning eller läser bara när de är tvungna.

Andra svårigheter för personer med dyslexi

I många länder har man beskrivit de karaktärsdrag och problem som läsare med dyslexi har. Det rekommenderas att bibliotek skaffar ett exemplar av en sådan checklista som är tillgänglig för deras eget land.

Även om checklistorna skiljer sig från land till land nämner nästan alla svårigheter som inte har med läsning att göra, men som ibland kan påverka användningen av biblioteket eller en nätbaserad bibliotekskatalog.

Några exempel är:

- Svårigheter med att sätta ord på tankar och formulera tydliga frågor (skriva och tala)
- Svårigheter med att hitta ord
- Svårigheter med att utföra två saker på samma gång (som att lyssna och göra anteckningar samtidigt)
- Svårigheter med att arbeta under tidspress
- Dålig handstil
- Problem med att hitta i information som är alfabetiskt uppställd
- Problem med att hitta i byggnader

1.4 Olika problem på olika språk

De här riktlinjerna kommer att användas av bibliotekspersonal som talar olika språk. Det är därför viktigt att vara medveten om att olika språk påverkar en inlärningssvårighet som dyslexi på olika sätt.

Enligt Davis (2005) har vissa alfabetiska språk en så kallad "ytlig" ortografi medan andra har en "djup" ortografi. Med "ytlig" ortografi menas att förhållandet mellan bokstäver och ljud (grafem och fonem) i skriftsystemet är i det närmaste ett till ett. Finska är ett bra exempel med sina 23 associationer som matchar det exakta antalet bokstäver.

Skriven finska skiljer sig stort från engelska, som verkar ha den mest oregelbundna "djupa" ortografien i världen. På engelska måste läsaren kunna utföra ortografisk segmentering av grafem som ofta är inkonsekventa och har flera bokstäver. Kunskapen om grundläggande bokstavsljud räcker inte för att förstå sambandet mellan grafem och fonem (bokstav/ljud). För framgångsrik läsning måste hjärnan först göra en korrekt koppling mellan det skrivna ordet och dess ljud. I vissa ortografier kan ett fonem stavas på flera sätt och i andra stavas det alltid likadant (Davis, 2005).

1.5 Perspektiv på personer med dyslexi

Det är viktigt att vara medveten om att dyslexi inte är en sjukdom och inte ett tillstånd som man växer ur. Däremot är det uppenbart att dyslexins effekter inte har en negativ inverkan på studie- eller yrkesmässig utveckling (BDA, 2012).

Tidig upptäckt och lämpliga insatser och stöd kan hjälpa personer med dyslexi att hantera sin situation.

2. Juridisk bakgrund

Detta avsnitt handlar om juridik och upphovsrätt.

I många länder innehåller upphovsrättslagarna en särskild paragraf som handlar om undantag och begränsningar för personer med läsnedsättning. Detta har fördelen att man ofta kan anpassa publicerat material och böcker till de behov och preferenser som personer med dyslexi har. Om detta görs på grundval av särskilda klausuler i upphovsrätten beskrivs materialet som en anpassad eller tillgängliggjord version. Oftast gäller särskilda utlåningsvillkor för dessa versioner och de kan inte inlemmas i de publika samlingarna.

2.1 Upphovsrättsfrågor

Upphovsrätten handlar delvis om rätten att göra kopior. Den är en stark och odiskutabel rättighet som träder i kraft automatiskt när ett litterärt verk görs tillgänglig för allmänheten, det vill säga publiceras. De flesta länder erbjuder något slags upphovsrättskydd för författares verk och har undertecknat ett eller flera av de internationella upphovsrättsfördragen och konventionerna. Bland exemplen finns Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk samt Världsförbundet för den intellektuella äganderättens (WIPO) copyrightfördrag, som ger skydd åt utländska verk. Vissa länder förlitar sig helt enkelt på det skydd som de nationella lagarna ger. Upphovsrätten är vanligtvis begränsad i tid: generellt upphör den 70 år efter författarens död. Författarens verk sägs därefter vara allmän egendom och kan kopieras fritt av alla. En välkänd samling rättighetsfria böcker finns hos Gutenbergprojektet, som startades 1972. Projektet strävar efter att göra alla dessa verk digitalt tillgängliga via Internet (<http://www.gutenberg.org>). Det är världens äldsta digitala bibliotek och har för närvarande (2014) mer än 45 000 unika titlar (e-böcker) i sina samlingar.

2.2 Konsekvenser för biblioteksservice till personer med dyslexi

För att tillhandahålla en så bra biblioteksservice som möjligt till personer med dyslexi måste bibliotekarien vara medveten om de juridiska och upphovsrättsliga villkoren. Dessa villkor kan variera beroende på de berörda verkens upphovsrättsliga status.

Här är några fingervisningar:

- Ingår biblioteksföremålet i de publika samlingarna? Då kan det lånas av alla, oavsett läsförmåga.
- Om verket har producerats med stöd av en undantagsparagraf för personer med funktionsnedsättning och därför inte ingår i de publika samlingarna kan användarna enbart låna det om de tillhör den grupp personer som har lagenlig rätt att dra nytta av undantaget.
- Om upphovsrättslagen i ditt land har en undantagsparagraf för personer med läsnedsättning, kontrollera om den också inkluderar personer med dyslexi. Om så är fallet kan verket lånas ut till låntagare med dyslexi. Om inte kan det vara möjligt att nå en överenskommelse med förläggarföreningen så att personer med andra läsnedsättningar än synnedsättning kan få del av bibliotekstjänsterna. Flamländska Belgien, Nederländerna och Danmark är exempel på länder där man har gjort sådana överenskommelser.

3. Välkommen till biblioteket!

Vad bör ditt bibliotek göra för att stödja personer med dyslexi?

3.1 Inledning

Rätten till läsning

Tillgång till information är en mänsklig rättighet som är nära förknippad med läsning. I ett samhälle där kulturen genomsyras av det skrivna språket är läsning en socioekonomisk nödvändighet. Läskunnighet är inte enbart en intellektuell förmåga, den har också en djup social och kulturell innebörd. Att inte kunna läsa ökar risken att hamna i socialt utanförskap, med alla de negativa effekter detta har på deltagande, utveckling och till och med hälsa.

Inkludering

Ett strukturerat tillvägagångssätt som täcker in alla aspekter av livet är nödvändigt för att kunna möta de utmaningar personer med dyslexi ställs inför oavsett var de uppstår – i skolan, i hemmet, på arbetet, under studierna eller på biblioteket. Framgångshistorier, bekräftelse och goda förebilder är motivationshöjande faktorer som visar att personer med dyslexi kan lyckas.

Medvetenhet och kunskap om dyslexi hjälper oss att bli av med det stigma som stämplar personer med läs- och skrivsvårigheter som mindre intelligenta.

Personer med dyslexi kan kompensera för sin funktionsnedsättning genom att använda sig av olika strategier, inklusive lämpliga skriv- och läsverktyg som med tiden har blivit mer användarvänliga och inkluderande.

Intressenter och partnerskap

Samarbete mellan biblioteket, utbildningsanordnare och andra partners i lokalsamhället är av högsta vikt. Andra intressegrupper är föräldrar, fackföreningar, dyslexiföreningar, arbetsförmedlingar, läskonsulenter och specialbibliotek som tillhandahåller tjänster för personer med läsnedsättning. Institutioner som fängelser kan ha många intagna med dyslexi eller andra läsnedsättningar. Att skaffa sig samarbetspartners ger tillgång till information om de behov och kunskaper som användargruppen har och kan leda till att brukarna involveras i arbetet med tjänsterna.

3.2 Biblioteksupplevelsen

Bibliotekets fokus är kunskap, erfarenhet och lärande.

Personer med dyslexi kan sakna grundläggande bibliotekserfarenhet och biblioteksvanor.

De har kanske inte haft någon större glädje av läsning och förstår eventuellt inte bibliotekets värde när det gäller nöjen, evenemang och lärande. Bibliotekspersonalens grundutmaning är att få fram att biblioteket är något mer än en samling tryckta böcker på hyllor, och att de kan hjälpa personer med läsnedsättning att få tillgång till tryckt material på olika sätt, bland annat med hjälp av läsverktyg.

3.3 Biblioteksutrymmet och placeringen

Det är viktigt att lättläst material och IT-verktyg placeras på en central plats nära informationsdisken. Det kan ibland vara nödvändigt att förklara IT-verktyg som programvaror för läsning och stavning, läsande pennor eller speciella mobilapplikationer för personer med dyslexi (se avsnitt 6 för mer information).

Fundera på hur ni skulle kunna använda lättlästa skyltar och piktogram.
Här är några förslag och saker att tänka på:

- En byggnad med tydliga skyltar och piktogram (ikoner) är mer tillgänglig och användarvänlig för alla besökare
- Försäkra er om att skylttexterna inte enbart består av stora eller kursiverade bokstäver eller understruken text
- Skapa en inspirerande lättlästavdelning där användarna är välkomna att slå sig ner och slappna av medan de skaffar sig en överblick över samlingarna och utforskar IT-verktygen
- Välj möbler som uppmanar till botaniserande och läsning: ställ upp materialet med framsidan utåt. Användare med dyslexi och deras intressenter kan göras delaktiga i urvalsprocessen. Använd tydliga och igenkänningsbara skyltar på hyllorna
- Placera lättläst material nära ljudböckerna. Kombinera tryckta böcker och ljud- eller Daisy-versioner (se avsnitt 5.3 Talböcker i Daisyformat). Markera genrer tydligt, med piktogram och etiketter på böcker och annat material

Biblioteket kan också skapa en avdelning för "läsning på olika sätt" där ljudböcker, tryckta böcker och Daisyböcker, lättläst material och böcker med storstil samlas och är lätta att hitta. Exempel på detta är Äppelhyllorna och "Makkelijk Lezen Pleinen" (Lättlästtorgen – se bilaga A).

Kom ihåg betydelsen av ett strukturerat tillvägagångssätt. Värdekedjan som leder till en njutbar läsupplevelse kan brytas på många ställen, inklusive vid registreringen på biblioteket. Studera hela upplevelsen från användarens synvinkel. Konsultera användarna för att hitta problemområden.

Kriterier för material och urval

Samlingarna bör innehålla lättlästa böcker kombinerade med cd-skivor eller Daisyböcker och bör bestå av både skönlitteratur och facklitteratur av varierande svårighetsgrad för alla smaker, intressen och förmågor.

Några urvalskriterier för material som inte har producerats specifikt för personer med dyslexi eller andra läsnedsättningar är:

- Korta ord och meningar
- Många bilder
- Rak vänstermarginal/ingen högermarginal (vänsterjustering) ökar läsbarheten
- Undvik texter skrivna i större sjok
- Undvik "högröstade" färger (för skarpa, blandade, som skär sig mot varandra)

Skyltning

Placera allt material med framsidan utåt eller i kombination med material som har ryggen mot användaren. Ett omslag som har intressanta eller betydelsebärande illustrationer kan vara tilltalande, medan bokryggarna sällan skapar nyfikenhet. Det kan vara svårt för en person med dyslexi att läsa texter som ligger på sidan.

Piktogram

Piktogram gör det enklare för användarna att hitta det de letar efter. Du kan hitta exempel på piktogram för skön- och facklitteratur på följande webbplatser:

<http://www.letbib.dk/res/docs/pictogrammer-faglitteratur.pdf>
<http://www.letbib.dk/res/docs/pictogrammer-skoenlitteratur.pdf>
<http://www.pictogram.se/> (Betaltjänst från Specialpedagogiska skolmyndigheten)

De kan skrivas ut, lamineras och placeras på materialet. Alternativt kan man använda tematiska piktogram som fungerar för både skön- och facklitteratur, som krig eller idrott.

IT-verktyg

Personer med dyslexi kan använda olika tekniska hjälpmedel för att komma till rätta med vissa av sina lässvårigheter. Det är viktigt att vara medveten om att dessa verktyg finns tillgängliga och hur de kan användas.

IT-verktyg ska ha ett inkluderande utseende och uttryck: de ska med andra ord se ut som vanliga verktyg som används av de flesta.

Några förslag på var IT-verktyg kan placeras:

- Placera datorer i närheten av ljudböcker och annat lättläst material
- Installera tekniska hjälpmedel för läsning och skrivande på alla datorer i biblioteket
- Erbjud korta steg-för-steg-instruktioner för IT-verktyg på bibliotekets webbplats

Webbplats

Bibliotekets webbplats och katalog ska vara fullt tillgängliga för alla. Detta kan man åstadkomma genom att använda en enkel struktur, tydliga och anpassningsbara typsnitt, radavstånd och färger, samt inbyggd talsyntes.

Bibliotekets sökmotor bör baseras på piktogram. Det hjälper om träfflistan visar materialets framsida och ger en kort, lättläst beskrivning av innehållet.

Andra alternativ är:

- Särskilda menyer för personer med läsnedsättning
- Olika typsnittsinställningar
- Länkar, widgets och appar avsedda för målgruppen
- Möjlighet att söka efter lättläst material
- Talsyntes vid sökning i katalogen
- Filmer istället för text som beskriver bibliotekets tjänster
- Namn och foto på anställda som är specialiserade på dyslexi och läsnedsättning

För mer detaljerad information, se Web Accessibility Initiative, WAI:

<http://www.w3.org/WAI/intro/accessibility.php>

3.4 Marknadsföring i och utanför biblioteket

Bibliotekets tjänster för personer med dyslexi bör marknadsföras utanför biblioteksbyggnaden. Biblioteken bör ge konkreta exempel på hur personer med läsnedsättning kan dra fördel av att använda deras tjänster.

Här är några marknadsföringstips:

- Använd en logotyp som är lätt att känna igen för att undvika långa förklaringar
- En välkomstfolder som är lättläst och informativ och tillgänglig i både tryckt och digital version. Den bör distribueras via kursarrangörer, arbetsplatser, skolor, affärer, arbetsförmedlingar och läkarmottagningar. Engagera funktionsnedsättningsspecialister och personer med dyslexi i arbetet med foldrarna

- Instruktionsfilmer om bibliotekets tjänster. Det kan vara lättare att se och lyssna än att läsa. Det går att göra filmer av bra kvalitet med enkel utrustning
- Visa information på storbildsskärm
- Drop in-stunder eller drop in-caféer med teknisksupport och möjlighet att träffa bibliotekspersonal som har specialkunskaper om dyslexi. Den här sortens evenemang gör det också möjligt för användarna att tala med andra som står inför samma utmaningar som de själva
- Biblioteksturnéer: visa exempel på relevant material och lyft fram annat än tryckta böcker
- Kurser:
 - för studenter med dyslexi (kan organiseras i samarbete med speciallärare)
 - för vuxna med läsnedsättning (tillsammans med företag, studieförbund och fackföreningar)
 - för föräldrar och barn (med läskonsulenter och lärare)
 - kurser om nya medier och e-böcker
- Bokklubbar där både tryckta böcker och tal- eller ljudböcker ingår
- Digitala nyhetsbrev är ett sätt att hålla kontakten med användarna. De kan innehålla information om nya böcker, kommande föreläsningar, arrangemang och nya läsverktyg. Gör om möjligt en lättläst version eller inkludera en inläst version
- "Månadens lättlästa bok"
- Läxhjälp
- Artiklar och annonser i lokala tidningar, populära tidskrifter, sociala medier, webbplatser, radio och television
- Arrangemang: informera användare med dyslexi om de evenemang som äger rum i biblioteket och glöm inte program för barn. Arrangemang kan inkludera evenemang tillsammans med olika samarbetspartners, läsverkstäder och föredrag av berömda personer med dyslexi som kan fungera som förebilder, till exempel författare, artister, musiker, stå upp-komiker, politiker och idrottsmän. Delta i lokala evenemang för att sprida information om det biblioteket har att erbjuda

Ungefär 50 % av Notas medlemmar sade att de gärna skulle använda biblioteket som en plats där de kunde möta andra med dyslexi. (*Auxiliary aids and access to learning for children and young people with dyslexia/severe reading difficulties*, 2001. Nota är det danska nationalbiblioteket för personer med läsnedsättning)

3.5 Andra sorters bibliotek

Barnbibliotek

De rekommendationer och åtgärder som tas upp i kapitel 3 kan också appliceras på barn- och skolbibliotek. Där kan dock även föräldrar spela en viktig roll.

Föräldrar

Det är inte alla föräldrar som sätter värde på läsning för nöjes skull i hemmet och de vet inte alltid att det finns verktyg och metoder som kan förbättra barnets läsförmåga. Att läsa för barnen är kanske inte en familjetradition och föräldrarna har troligtvis låg kännedom om vikten av en positiv attityd gentemot läsning, böcker och läsverktyg.

Dyslexi kan vara ärftlig och det kan därför vara så att en eller bägge föräldrarna själva har dyslexi. Läsning kan vara förknippat med dåliga erfarenheter och svårigheter som resulterar i en omedvetenhet om glädjen i att läsa. Föräldrar med dyslexi är kanske inte medvetna om att de själva kan använda och ha nytta av bibliotekets tjänster.

”Kængurulommen” (Kängurufickan) är en dansk kampanj som uppmanar föräldrar med dyslexi att läsa för sina barn (<http://www.nota.nu/node/442>, film med engelsk textning).

Samarbete mellan barnbibliotekarier och skolbibliotek

Bibliotekstjänster för barn och ungdomar bör organiseras i samarbete med speciallärare, skolbibliotekarier och barnbibliotekarier.

Bra exempel och idéer:

- Samarbete mellan ett folkbibliotek och lärare för att stödja barn och ungdomar med läsnedsättning, Linköpings stadsbibliotek (Sverige), PowerPoint-presentation av Anna Fahlbeck (se Bilaga A)
- Vissa bibliotek i Flandern använder etiketter för att koppla ihop tryckta böcker med Daisyböcker, det vill säga sätter en ”boken finns också i biblioteket”-etikett på Daisyboken och en ”Daisyboken finns också i biblioteket”-etikett på den tryckta boken. Barn och ungdomar lånar bägge formaten på samma gång så att de kan öva upp sin läsförmåga genom att läsa och lyssna samtidigt. Möjligheten att sänka Daisybokens uppspelningshastighet gör det till en genomförbar läsövning
- I folkbibliotek i Sverige finns ibland Daisyboken med i den tryckta boken

Skolbibliotek

Skolans fokus ligger på inläring. Barn med dyslexi ska få fullt stöd, närvara på lektioner som jämbördiga och vara en del av den sociala kontexten i klassrummet. För att åstadkomma detta krävs en kombination av pedagogisk kunskap och utbildningsprofessionalitet tillsammans med kunskap om lässtöd. Hinder uppstår om läsnedsättning betraktas som brist på kompetens. Barn upptäcker snabbt om de har större svårigheter att läsa än sina klasskamrater och detta påverkar deras läsning och deras självkänsla.

Tidiga insatser vid läs- och skrivsvårigheter är mycket viktiga, annars kan barn och unga med dyslexi bli frustrerade och ge upp hoppet om att någonsin kunna nå en acceptabel läsnivå. Lärare och skolbibliotekarier måste vara medvetna om detta och försäkra sig om att en strategi, specialprogram och lämpliga IT-verktyg finns till hands.

3.6 Akademiska bibliotek

Ett ökande antal studenter med dyslexi studerar på universitet och högskolor, men vissa blir inte diagnostiserade förrän de påbörjar högre utbildning. Detta innebär att man måste fästa större vikt vid tillgänglig information för studenter med dyslexi.

Utmaningarna vad gäller tillgänglighet till webbplatser och läsmaterial är desamma för akademiska bibliotek som för folkbiblioteken – kanske till och med större, eftersom informationen är mer komplex. Det finns ett likartat behov av stöd och hjälp, och studenter kan behöva mer specialiserat material och mer individuell service samt lättillgängliga kursplaner. Jämlik tillgång till utbildningsmaterial är en juridisk fråga. Hur tillgången underlättas och vilka juridiska frågor som rör den varierar från land till land. Vi rekommenderar att universitetets samordnare för studenter med funktionsnedsättning slår sig ihop med förläggarna, så att studenter med dyslexi och läsnedsättning kan få tillgång till digitala textversioner och möjlighet att redigera dokument i ett passande format.

Förslag:

- Inrätta en tjänst som hjälper till med individuell anpassning för studenter med dyslexi och läsnedsättning, samt samarbeta med förlagen
- Utnämna en funktionsnedsättningsinformatör som arbetar ihop med institutionens samordnare för studenter med funktionsnedsättning

- Lär bibliotekspersonalen hur de ska stötta studenter med dyslexi genom att regelbundet erbjuda kurser i dyslexikunskap
- Erbjud längre lånetider
- Erbjud programvara med dyslexistöd och IT-hjälpmiddel
- Låna ut USB-minnen med gratis programvara som bland annat innehåller talsyntes
- Tillhandahåll information på webbplatsen om hur man producerar och får tillgång till dokument i alternativa format, om tillgängliga resurser och om hjälpmedel

4. Bibliotekspersonalen

Moderator: Ja, men hur skulle du vilja att personalen är när du träffar på dom på biblioteket?

D2: Glada och hjälpsamma

D4: Jag tycker att det är bra på NN-biblioteket att de ändå försöker att hjälpa till, att dom inte [...] 'men ska du verkligen läsa det?' [...] att dom 'jamen den här kan ni läsa!' att dom, ja är hjälpsamma helt enkelt.

(*Talande böcker och läsande barn, svensk studie, 2013*)

4.1 Öka medvetenheten

Jag hatar att läsa!

"Jag hatar att läsa!" var slagordet i en flamländsk kampanj för barn och unga med dyslexi. Det valdes eftersom de som startade kampanjen ofta hörde barn och unga med läsnedsättning säga just detta. Till en början blev vissa bibliotekarier och speciallärare chockerade, men efter ett tag medgav de att folk verkligen uttryckte sig på det sättet. Egentligen är det dock själva läsakten de hatar och den känsla av otillräcklighet som följer med den, snarare än berättelser och innehåll. Därför bör bibliotekspersonalen övertyga unga med dyslexi att prova andra sätt att läsa än tryckta (text)böcker, så att de kan hitta en metod som de tycker om eller åtminstone tycker är enklare.

Medvetenhet, medvetenhet, medvetenhet

Medvetenhet är ett nyckelord. Det är viktigt för alla som arbetar på biblioteket – från vaktmästaren, som kanske är den förste man får kontakt med, till överbibliotekarien som utvecklar strategier och fattar beslut.

- Kundservice är utgångspunkten för att tillhandahålla rimligt extra stöd
- Att tänka inkluderande är viktigt eftersom man då undviker att stigmatisera målgrupper och uppmuntrar dem att upptäcka hela spannet av bibliotekstjänster
- Medvetenhet innebär också att man förstår när man ska kliva tillbaka
- Medvetenhet om tillgänglighet är viktig vad gäller alla aspekter av biblioteksbyggnaden och bibliotekstjänsterna (se avsnitt 3.3 när det gäller byggnad, hyllor, webb och katalog)
- Allt börjar med välutbildad personal som är uppriktigt övertygad om att alla barn, ungdomar och vuxna har rätt att läsa och njuta av böcker

4.2 Bibliotekspersonalen

I dyslexiriktlinjerna från 2001 står att "det är hela bibliotekets ansvar att se till att svaga läsare får uppmärksam service när de besöker biblioteket". Det här stämmer också för den personal som ansvarar för katalogen och webbplatserna samt för deras kollegor som sköter urvalet till samlingarna.

Mycket ofta klagar dock föräldrar och ungdomar över personalen som arbetar i lånedisken. På de flesta bibliotek finns en person som är väl medveten om de behov som personer med dyslexi kan ha och hur man ska ta sig an dem. Men den personen kanske inte arbetar varje dag och finns inte alltid till hands när han eller hon behövs. Det är därför viktigt att dela med sig av kunskaper och basfärdigheter så att alla anställda kan hjälpa alla

användare. Kunderna förstår att alla inte kan vara specialister på allt, men förväntar sig kanske grundläggande kunskaper.

Läsguider

Utbildad personal som kan specialisera sig på att betjäna användare med läsnedläggning och bli användarens huvudsakliga kontakt. Försäkra er om att all bibliotekspersonal kan erbjuda grundläggande vägledning och hänvisa användare till mer specialiserade biblioteksanställda när så behövs.

”Min personliga bibliotekarie”

Inför möjligheten att boka en träff med en ”personlig bibliotekarie” som uppmuntrar användare att komma till biblioteket och hjälper till med att skapa en känsla av trygghet. Användarna behöver inte förklara sina specialbehov varje gång de besöker biblioteket, de blir bekanta med någon som känner dem och det gör det lättare för dem att slappna av och ställa frågor. Sprid den personliga bibliotekariens kontaktinformation, inklusive namn, telefonnummer och foto. Var medveten om att användare med dyslexi och läsnedläggning kan föredra att kommunicera via telefon istället för i skrift.

Dela kunskapen

Det är viktigt att dela kunskap, inte bara inom personalen i det egna biblioteket men också med kollegor från andra bibliotek och övriga personer som arbetar professionellt med dyslexi. Där ingår till exempel specialpedagoger, skolbibliotekarier, skolpsykologer på grundskola och i högre utbildning, talpedagoger samt lokala och nationella dyslexiorganisationer. Den erfarenhet som dessa organisationer har är självklart mycket värdefull

Bibliotekets tjänster kommer att fungera mycket bättre om man arbetar tillsammans och skapar partnerskapsmodeller med relevanta organisationer och intressenter.

4.3 Biblioteksskolor

Många som arbetar på biblioteket börjar sin yrkesutbildning på en biblioteksskola. Men i vissa länder finns det inte längre några särskilda utbildningar för bibliotekarier och i andra har man ännu inte inrättat några. Om det finns en kursplan inom biblioteks- och informationsvetenskap är det viktigt att den innehåller utbildningsmoment om biblioteksanvändare med speciella behov, som personer med dyslexi. Biblioteksskolor anordnar ofta några enstaka föreläsningar eller seminarier om olika användargrupperns behov, men det är effektivare med en obligatorisk kurs som är integrerad i kursplanen. ”Det kan vara bra att bjuda in en person med dyslexi som får föreläsa om vad han eller hon skulle vilja att biblioteket erbjuder i fråga om material och tjänster” (*Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia*, 2001, s. 6). Dyslexiföreningar och specialbibliotek kan också erbjuda intressanta och relevanta råd och upplysningar.

4.4 Livslångt lärande

Det är vanligt att specialiserade bibliotekarier anordnar utbildningstillfällen för att förbättra kollegornas kunskaper och medvetenhet. Att dela information, erfarenheter och kunskaper med kollegor från andra bibliotek och organisationer som arbetar med dyslexi eller utbildning är ett bra sätt att förbättra färdigheter och kunskap. Korta workshops kan till exempel användas för att bli och hålla sig uppdaterad om nya insikter och metoder. Att utbyta erfarenheter och goda exempel är det bästa sättet att upptäcka bra idéer och

praktiska lösningar. Dessa aktiviteter kan organiseras av en biblioteks förening eller av biblioteken själva. Bibliotekspersonal med dyslexi kan också bidra med värdefulla insikter. På internationell nivå tillhandahåller IFLA ett utmärkt nätverk med expertkunskap. På den årliga konferensen och de specialiserade satellitkonferenserna möts yrkesfolk från hela världen och utbyter värdefull information och goda exempel. Sektionerna Library Services for People with Special Needs (LSN) och Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD) brukar regelbundet uppmärksamma bibliotekstjänster för personer med speciella behov under konferenssessionerna.

Bibliotekspersonal på skolor och folkbibliotek bör engagera sig i livslångt lärande på alla nivåer. Att delta i workshops, seminarier och konferenser som organiseras av en myndighet, en biblioteks förening, en biblioteksutbildning, en dyslexiförening, ett bibliotek som arbetar med personer med läsnedsättning eller någon annan yrkesorganisation vidgar vyerna och hjälper till att sänka framstegströsklarna.

4.5 Strategisk planering

Det är viktigt att personal som ansvarar för bibliotekstjänster för personer med dyslexi och lässvårigheter deltar i bibliotekets allmänna planering. På så sätt kan man försäkra sig om att medvetenhet och stöd integreras i bibliotekets övergripande mål och långsiktiga planer.

Tillfälliga aktiviteter kan få en kortvarig effekt, men en väl genomtänkt plan ger betydligt bättre resultat i det långa loppet. Ett integrerat angreppssätt som täcker in alla bibliotekstjänster och sträcker sig flera år framåt är en nödvändighet. Självklart är det av största vikt att man tillhandahåller tillräckliga resurser vad gäller material, personal, marknadsföring och annat nödvändigt.

4.6 Tjänster och vägledning

Att kliva in på biblioteket kan vara en utmaning för personer med dyslexi, eftersom det är en byggnad full av skrivna texter som kan innebära problem för dem. Försäkra er om att användare med dyslexi och andra läsnedsättningar känner sig välkomna och väl till mods genom att behandla dem med respekt och empati. Det är viktigt att biblioteksbesöket blir en positiv upplevelse.

Användare nämner sällan att de har dyslexi, så bibliotekarien måste vara en god lyssnare och intervjuare.

Här är några tips:

- Känn in om en person med dyslexi är intresserad av att tala om sina lässvårigheter och anpassa servicen i enlighet med dina intryck
- Understryk tillgången till annat än böcker, såsom film, ljudböcker, Daisyböcker, musik, spel, arrangemang, lättläst material och läsverktyg
- Berätta för användarna om möjligheter de inte kan se, som digitala resurser
- Erbjud en personlig guidning och visa dem hyllor och relevanta delar av biblioteket
- Erbjud utökad lånetid

Lättlästhyllorna

- Informera nya användare om hur materialet är uppställt
- Visa de olika sorters material som finns i biblioteket
- Påpeka att vissa typer av material också finns tillgängligt i ljudboks- eller Daisyformat

- Visa och förklara piktogrammen

Service på nätet

- Presentera relevanta delar av bibliotekets webbplats
- Informera användarna om viktiga nättjänster och visa hur de används

Som bibliotekarie som arbetar med service åt personer med dyslexi bör du komma ihåg att:

- det som fungerar för en person kanske inte är till hjälp för en annan
- vara medveten om användarens styrkor och inte enbart fokusera på bristerna
- vara positiv och acceptera användarens/användarnas lösningsförslag
- det viktigaste är läsglädje, inte bot för specifika åkommor. Bibliotekspersonalens roll skiljer sig från speciallärarens och lärarens

5. Innehåll

Bibliotekets kärnverksamhet är att erbjuda tillgång till information, tidskrifter och böcker. För läsare med dyslexi kan det spela stor roll på vilket sätt innehållet formuleras, presenteras och kommuniceras.

I det här kapitlet beskriver vi hur alla bibliotek kan erbjuda tillräckligt med innehåll och specialverktyg för att kunna arbeta med personer med dyslexi.

5.1 Tryckt material

Sättet på vilket en text är tryckt kan göra en enorm skillnad för personer med dyslexi. Det finns enkla regler och rekommendationer för hur man presenterar information i tryck och på bildskärm på ett sådant sätt att den blir dyslexivänlig. De inkluderar rekommendationer vad gäller typsnitt, storlek, mellanrum och layout. Långa meningar och ord sammansatta med bindestreck bör undvikas.

(För mer information om vad man bör och inte bör göra för dyslexivänlig skrift, se Bilaga B.)

5.2 Lättläst

Avsikten med lättlästa publikationer är att tillhandahålla enkla texter som både är lätta att förstå och lämpliga för olika åldersgrupper. Lättläst material kan vara svaret på många olika lässvårigheter förutom dyslexi: till exempel kan det vara användbart för personer med begränsad intellektuell/kognitiv förmåga.

Lättläst som förstärks av ny teknik

Fördelen med lättläst material är att det kan förstärkas genom e-läsning eftersom typsnitt, storlek och färgkontraster enkelt kan anpassas för att bemöta behoven hos personer med dyslexi. Daisy-talböcker, ljudböcker och filmer kan till exempel vara av stor nytta för personer med dyslexi.

Ett gott exempel från Sverige

I Sverige konverteras de flesta lättlästböcker som ges ut av Centrum för lättläst till Daisyböcker av Myndigheten för tillgängliga medier (MTM). Ungdomar med dyslexi och läsnedsättning kan lyssna på Daisboken samtidigt som de läser den tryckta versionen och de kan lånas tillsammans från skol- eller folkbiblioteket.

Att producera lättläst material

För att ta fram lättläst material eller konvertera en text till en lättläst version måste författaren/utgivaren ta hänsyn till innehåll, språk, illustrationer och grafisk layout. Se IFLA:s andra (reviderade) utgåva av *Guidelines for easy-to-read materials*, 2010 (Professional report 120, se även bilaga B).

5.3 Ljud- och talböcker

Att lyssna på en ljudversion av en tryckt bok är ett välkänt och vanligt alternativ till att läsa tryckt text och kan vara mycket praktiskt för personer med dyslexi.

Många folkbibliotek erbjuder ljudböcker och de flesta bibliotek samt organisationer för personer som är blinda eller har en läsnedsättning i Europa och USA har också börjat distribuera digitala talböcker till personer med dyslexi.

Unga dyslektikers användning av talböcker har haft positiva effekter på deras nöjesläsning och studieresultat. Dessutom har kombinationen av text och ljud ett starkt positivt

inflytande på läsförmågan. Men det går också bra att lägga ifrån sig den tryckta boken ett tag och bara njuta av inspelningen.

En växande samling väl framförda och inspelade böcker är tillgängliga både på den kommersiella marknaden, för den allmänna publiken, och i specialsamlingar som specifikt riktar sig till personer med läsnedsättning. Historiskt har kommersiella ljudböcker ofta varit förkortade versioner medan talböcker är en intakt återgivning av det ursprungliga tryckta verket men med annat utseende och känsla.

En dansk undersökning (*Auxiliary Aids*, 2011) visar att ljudböcker erbjuder en viktig läsplattform för många barn och ungdomar med dyslexi eller grav läsnedsättning.

Därigenom utgör de ett sätt på vilket användarna inhämtar kunskap och erfarenheter.

En svensk undersökning (*Talande böcker, läsande barn*, 2013) som baseras på fokusgruppdiskussioner, framhåller att bibliotek bör koncentrera sig på barns användning av talböcker och understryker vikten av ett professionellt angreppssätt vid varje enskilt individuellt möte.

Nedan beskrivs de huvudsakliga formaten för inspelade böcker.

Ljud-cd

Ljudböcker på cd är en av de vanligaste teknikerna på marknaden. Ljud-cd:n är dock på tillbakagång och är begränsad vad gäller storlek och navigationsmöjligheter. En oavkortad ljudversion av en normallång bok är ungefär 10 timmar (600 minuter), vilket ger mellan 9 och 10 cd-skivor. Det är en utmaning att packa dessa skivor i en enda förpackning och bevara dem i rätt ordning. Å andra sidan är ljudkvaliteten utmärkt och de flesta kan hantera dem. Böcker på ljud-cd rekommenderas som ett bra första steg för att göra läsare bekanta med ljudläsning.

MP3

Fler och fler ljudboksproducenter gör sitt innehåll tillgänglig som nedladdningsbar MP3, det ledande formatet för komprimerade ljudfiler. Att lyssna på en ljudbok i MP3-format på en mobil plattform är förmodligen det populäraste sättet att använda ljudböcker, särskilt bland ungdomar.

Daisyböcker

En Daisybok är vanligtvis en ljudversion av ett existerande verk i mänsklig inläsning. I normalfallet bränns den på en CD-skiva med CD-ROM-specifikationer och MP3-kompression, så att hela boken blir tillgänglig på en skiva.

Daisy är en internationell öppen standard för att producera böcker med stark struktur som möjliggör navigering via sektioner (kapitel) och inbakade undersektioner (sidor och stycken) samt bokmärkning. En annan fördel är möjligheten att ändra uppspelningshastighet, något som gör det lättare för ungdomar med dyslexi att läsa Daisyboken tillsammans med den tryckta versionen.

Trots att vissa CD/DVD-spelare i handeln fungerar med MP3 och kan spela upp Daisyböcker läses de bäst på en speciell Daisyspelare eller via något gratis läsprogram för Daisy, vilket ger tillgång till fördelarna med navigations- och minnesfunktionerna.

Mer information om Daisy hittar man på www.daisy.org, inklusive en utökad lista med spelare, läsprogram, appar och andra verktyg för att läsa Daisytalböcker.

5.4 Digital information och e-böcker

Tillgång till digitala textversioner innebär många fördelar för läsare med dyslexi. De mest uppenbara är att man kan:

- Justera typsnitt, storlek och kontrast
- Läs dem med hjälp av text till tal-program (talsyntes)
- Göra textsökningar på ordnivå
- Navigera via kapitel, sida eller andra nivåer (beroende på textfilens struktur)
- Nå delarna via innehållsförteckningen

Alla filformat är dock inte lika flexibla och ett mjukvaruredigeringsprogram krävs alltid för att göra justeringar.

E-böcker och läsplattor

En e-bok är en publikation av boklängd i digital form avsedd att läsas elektronisk på en speciell e-bokläsare (eller läsplatta) som till exempel Kindle, Kobo eller SonyReader. Läsplattor använder en relativt ny teknik som fortfarande är i utveckling och som kallas e-bläck eller elektroniskt papper och som ger en extremt stabil bild med god läsbarhet utan reflektioner i direkt solljus. De flesta kommersiellt tillgängliga läsplattor är 12-23 centimeter stora. Vissa läsplattor använder enkel touchteknik för att vända blad eller göra val i enkla menyer. De flesta är utrustade med lexikon som snabbt levererar synonymer och betydelser. (Mer information om läsplattor hittar du i avsnitt 6.5 och i bilaga B.)

5.5 Synkronisering av text och ljud

Talböcker där text och ljud (talsyntes eller inspelad mänsklig röst) är synkroniserade börjar bli allt vanligare. Dessutom tillåter nu många populära läs- och utbildningsverktyg att man får text uppläst med syntetiskt tal. Den här sortens böcker erbjuder navigationsmöjligheter och multisensorisk läsning genom att färgmarkera texten som läses upp. Synkroniserade fulltext- och fulljudsböcker i Daisyformat är till stor hjälp för personer med dyslexi. Bookshare är ett tillgängligt online-bibliotek med digitala böcker som erbjuder tack vare ett undantag i de amerikanska copyrightlagarna (se https://www.bookshare.org/_/aboutUs/legal/chafeeAmendment). Bookshare tillhandahåller en samling nedladdningsbara helt inlästa Daisyböcker med fulltext för multimodal läsning med hjälp av talsyntes.

5.6 Digitala multimedieböcker (hybrider)

Multimedia- eller hybridböcker i Daisyformat som består av text, ljud och bild är ett exempel på talböcker med fulltext och -ljud som är särskilt lämpliga för personer med dyslexi. Den multisensoriska upplevelsen gör böckerna lätta att läsa och förstå. Boken kan spelas upp på olika sätt genom att inställningarna för typsnittsstorlek, färgkontrast och uppläsningshastighet ändras (se bilaga B för exempel på multimediala Daisyböcker).

5.7 Användning av multimedia: bilder, tecknade serier, grafiska romaner, film

För personer med dyslexi eller andra läsnedsättningar går det snabbare att tänka och lära sig med stöd av bilder än med enbart ord. Därför är det viktigt att inkorporera

bilderböcker, serier och grafiska romaner i samlingarna för att läsare med dyslexi ska hitta böcker som de kan njuta av.

Film är också ett effektivt sätt att upprätthålla koncentrationen och intresset. Att se en film kan vara ett bra alternativ till att läsa en bok. I Nederländerna finns många kortfilmer med utbildningsmaterial för skolbarn på den statliga televisionens webbplats (<http://www.schooltv.nl/beeldbank/>).

5.8 Översikt

	Ljud-cd	Daisyböcker	Enkla e-böcker	Daisy text och ljud	Digital multimedia	ePub3
Ljud (WAV)	Ja (74 minuter på en cd)	Vanligtvis inte	Nej	Vanligtvis inte	Möjligt	Möjligt
Ljud (MP3)	Nej	Ja (+20 timmar på en cd)	Nej	Ja (synkroniserat)	Möjligt	Möjligt
Text	Nej	Rubriker	Ja	Ja (synkroniserat)	Ja	Ja
Navigation	En nivå (spår)	Flera nivåer och sidor	Innehålls-förteckning och sidor	Flera nivåer och sidor	Innehålls-förteckning och länkar	Innehålls-förteckning och länkar
Bilder	Nej	Nej	Ja	Ja (synkroniserat)	Ja	Ja
Film	Nej	Nej	Nej	Nej	Ja	Ja

6. Läsverktyg och hjälpmedelsteknik

Det finns många tekniska hjälpmedel som gör det lättare för personer med dyslexi att läsa, skriva och tillgängliggöra sig information. Utbildningsmarknaden har verkligen upptäckt personer med dyslexi och erbjuder många nya produkter och lösningar. Dessa varierar från speciella pennor, specialglasögon, ljud- och filmutrustning, minnesredskap, kurser i fonemigenkänning och snabb automatiserad benämning till mat och kosttillskott.

Vissa av dessa produkter och hjälpmedel ska alla bibliotek ha. Andra måste köpas eller installeras individuellt av den enskilde dyslektikern.

6.1. Ett varningens ord och ett råd

Teknik kan vara ett fantastiskt stöd för den som kämpar med läsningen. Men var medveten om att teknik aldrig i sig kan vara en fullständig lösning. Den passar inte alla och måste alltid bakas in i olika stödstrategier som är utformade för att skapa förtroende och öka nöjet med läsning.

Det är bra att ha personlig erfarenhet av de tekniska lösningar man föreslår användare. Bibliotekspersonalen bör försöka göra sig bekant med några av de mer använda och rekommenderade systemen, som Daisytalböcker, vissa av de talsynteslösningar som finns på de lokala språken samt, sist men inte minst, e-bokläsning på läsplatta eller i app.

6.2 Mobila läsredskap

Mobila läsredskap kan vara allt från vanliga mobiltelefoner till surfplattor och inkludera MP3-spelare, flashminnen, läsplattor (eller e-läsare) och smartmobiler. Redskap som finns tillgängliga på den vanliga marknaden är mer attraktiva för läsare med dyslexi än specialutrustning som ser udda ut och drar uppmärksamhet till användaren.

Unga med dyslexi tycker om att använda mobila redskap för att spela upp ljud- och Daisyböcker eftersom den sortens apparater är enkla att hantera och känns inkluderande. I Sverige finns mediecentraler som erbjuder kurser för skolbibliotekarier, pedagoger och speciallärare, så att de kan lära sig att ladda ner talböcker och överföra filer till mobila redskap. Kurser av detta slag utgör en användbar grund när man ska utveckla bibliotekstjänster för unga med dyslexi eller andra former av läsnedsättning.

6.3 Verktyg och mjukvara för att spela upp Daisyböcker

De flesta särskilda Daisyspelare erbjuder en hög funktionalitet. Här ingår navigation via rubriker, underrubriker, sidor och meningar, möjligheten att sätta bokmärken medan man läser, att öka eller sänka uppläsningshastigheten, höja eller sänka volymen, samt att öppna boken automatiskt på det ställe där läsaren slutade senast. Daisyspelare är ganska dyra. De finns i olika storlekar och modeller, bland annat små bärbara spelare som kan läsa upp textdokument (till exempel Word) med talsyntes. Vissa av dem kopplar upp sig direkt mot ett Daisybibliotek på nätet (om något sådant finns tillgängligt).

Det är också möjligt att läsa Daisyböcker med programvara och applikationer för stationära och bärbara datorer, och antalet applikationer (eller appar) för mobila spelare som surfplattor eller smartmobiler ökar ständigt. Detta sätt att läsa är särskilt populärt bland studenter.

Ett exempel på gratis programvara för läsning av Daisyböcker är AMIS, som tillhandahålls på engelska och många andra språk via Internationella Daisykonsortiet. AMIS och andra programvaror erbjuder bra funktionalitet som till exempel textmarkering, val av textstorlek, läshastighet och kontrast samt möjlighet att söka i texten. En uppdaterad lista över läsapplikationer för Daisyböcker hittar du på <http://www.daisy.org/tools/splayback>.

6.4 Tal till text (text-to-speech=TTS)

Talsyntes, eller skärmläsarprogram, omvandlar digital text till syntetiskt tal. Denna teknik är fortfarande under utveckling men på senare år har stora framsteg gjorts. Många webbplatser har en talsyntesknapp och många smartmobiler och surfplattor har inbyggd talsyntes. Vissa talsyntesröster är allmän egendom, för andra krävs licens.

Många anser att talsyntes än så länge inte passar för nöjesläsning, men acceptansen är större när det gäller läsning av tidskrifter, tidningar eller faktaböcker. Hur som helst är det tillrådligt att avstå från att driva igenom sin egen åsikt och låta användarna själva välja om de vill använda talsyntes eller inte.

Ta reda på vilka talsyntesapplikationer som finns på det lokala språket och testa dem.

Gratis talsyntesröster finns tillgängliga på de flesta språk. I Storbritannien kan biblioteken få fri tillgång till de röster som har utvecklats av JISC TechDis

(<http://www.jisctechdis.ac.uk/techdis/technologymatters/TechDisVoices/DownloadInstall>)

De bästa resultaten erhålls när läsaren kan se den markerade texten på skärmen och samtidigt få den uppläst med talsyntes. Det gör det möjligt för en läsare med dyslexi att fokusera på textens innebörd.

Om den digitala texten är tillgänglig i MS Word kan man använda ett "Spara som Daisy"-insticksprogram för att skapa en multimedial Daisytalbok med talsyntes.

Personer med dyslexi kan ha problem med att korrekt uppfatta (höra och förstå) talat språk (Deponio, 2012). Att lyssna på och förstå talsyntes kan vara svårt, men det går bättre med erfarenhet och träning. Om en läsare har problem kan du föreslå att han sänker uppläsningshastigheten på talsyntesen eftersom detta kan underlätta förståelsen av innehållet.

I vissa fall produceras talböcker med inspelat syntetiskt tal, vilket ger en bättre och mer professionell kvalitet än användning av en lokal talsyntesapplikation.

6.5 Läsplattor

Läsplattor håller snabbt på att bli vanliga verktyg för att läsa publicerad information, till gagn för personer med och utan läsnedsättning. Vissa läsplattor är utrustade med talsyntes, vilket gör dem lämpliga för personer med dyslexi.

Några positiva saker med läsplattor är att de erbjuder:

- Möjlighet att ställa in typsnittets sort och storlek
- Snabbsökning i ordböcker
- Stabil ordbild
- Mycket lång batteritid (vanligtvis veckor mellan laddningarna)
- Behaglig läsning i dagsljus
- Talsyntes

Det kan vara nödvändigt att användaren har kunskaper i informations- och kommunikationsteknik för att kunna hantera sin boksamling och DRM-programvara kan vara ett hinder för tillgänglighet.

Att läsa e-böcker på en surfplatta kan ge en person med dyslexi en bättre läsoplevelse än via den grå skärmen på de flesta läsplattor. Å andra sidan kan surfplattans många funktioner vara distraherande. Generellt ska användarna få hjälp med att bestämma sig för vilket verktyg som passar bäst för just deras syften.

6.6 Annan hjälp

Stavningskontroll och ordböcker

En personator utrustad med stavningskontroll eller ordbok är till stor hjälp.

Läspennor

En läspenna är ett bärbart skanningsverktyg för läsning och uppspelning av ljud som också innehåller ordböcker. Den har utvecklats för att ge personer med dyslexi ett omedelbart stöd när de läser tryckt text, så att de kan få hjälp med att läsa och förstå utan att vara beroende av andra. Läspennor används inte längre i någon större utsträckning.

Förstoringslinjaler och specialglasögon

En del personer med dyslexi kan ha nytta av en förstorande läslinjal som består av ett avlångt platt förstoringsglas med en läslinje. Andra sägs ha fått hjälp av specialglasögon (prismakorrektion), men dessa upptäckter är kontroversiella.

Dyslexiprogramvara

Det finns många mjukvarupaket som är utformade för att hjälpa studenter med dyslexi att läsa, skriva och studera. De flesta sådana paket har tagits fram i en utbildningsmiljö och kan till exempel innehålla funktionalitet för att göra anteckningar eller sammanfattningar. Ett välkänt system för att hantera multimedialt utbildningsmaterial är Kurzweil Education System (KES). Filformatet är skyddat och kan bara skapas om man använder Kurzweil-systemet. KES-filerna tillhandahåller synkroniserad talsyntes och hjälper studenten att på ett logiskt sätt manövrera sig igenom en komplext strukturerad bok.

7. Nu är det upp till dig!

De här riktlinjerna är ett försök att ge dig så mycket information och råd som möjligt. Du ska veta att det finns gott om hjälp att få.

De viktigaste rekommendationerna i rapporten är att göra en grundlig plan, arbeta tillsammans med partners och – sist men inte minst – åstadkomma förbättringar genom att ta ett steg i taget.

Vi hoppas att riktlinjerna, checklistan, de praktiska exemplen och kunskapsdatabasen ska inspirera dig.

Använd ditt sunda förnuft och fortsätt att tala med dina användare med dyslexi.

Lycka till!

8. Ordlista

App: självständigt program eller mjukvara som har utformats för att fylla ett specifikt syfte; en applikation, särskilt en som laddas ner till mobilutrustning

Äppelhylla: en hylla med böcker för och om barn med särskilda behov, uppmärkt med en symbol i form av ett äpple. De flesta folkbibliotek i Sverige har en äppelhylla

Hjälpmedelsteknik: vanligen en kombination av hård- och mjukvara särskilt utformad för att övervinna eller kompensera för en funktionsnedsättning eller ett funktionshinder, oftast använd i samband med en läs- eller synnedsättning

Ljudbok: inspelad uppläsning av en bok, oftast producerad i kommersiellt syfte

Ljud-cd: en CD-skiva på vilken man har gjort en ljudinspelning i 44.1 kHz Wav med upp till maximalt 74 minuter ljud

CD-rom: en CD-skiva använd som endast läsbart minne (read-only memory) i ett databehandlingssystem

Upphovsrätt: upphovsmannens exklusiva och överlåtliga rättighet att trycka, publicera, framföra, filma eller spela in litterärt och konstnärligt material samt musik, men även rätten att erkännas som upphovsman till sitt verk

Upphovsrättsundantag eller begränsning: ett villkorligt undantag eller en begränsning av upphovsrätten under särskilda omständigheter, som till exempel när det gäller citat, användning i utbildningssyfte, parodi, eller när verket är otillgängligt på grund av läsnedsättning

Daisy - Digital Accessible Information System: en tillgänglig multimediapresentation som är mycket användbar för personer med problem att läsa och förstå tryckt text. Tekniken utvecklas och upprätthålls som internationell standard för digitala böcker av Internationella Daisykonsortiet – www.daisy.org. Daisy-multimedia kan vara en talbok, en datoriserad text eller en synkroniserad presentation av text och ljud som har producerats enligt Daisystandarden. Materialet kan distribueras på en CD/DVD, ett minneskort eller via internet, och kan läsas med datorer som använder mjukvara för Daisyuppspelning, på Daisyspelare och mobiltelefoner (Panella)

Lättlästa böcker: kan vara redan existerande böcker som har anpassats eller böcker som har skrivits särskilt för personer med kognitiv funktionsnedsättning eller läsnedsättning (Panella)

Lättläst material: anpassad text som gör det enklare att läsa och förstå; material av stort intresse men på låg svårighetsnivå för personer med begränsningar när det gäller att läsa och förstå text (Panella)

E-bok: en elektronisk bok som kan läsas på dator eller specialdesignad mobil utrustning

EPUB3-standard: EPUB-specifikationen är ett standardformat för distribution och utbyte av digitala publikationer och dokument

E-läsare: mobilt verktyg för att kunna läsa elektroniska böcker, tidningar, tidskrifter med mera

Flashminne: liten elektronisk enhet som innehåller ett transistorbaserat minne som används för att lagra data eller flytta det från en dator, digitalkamera eller dylikt

Inkludering: att utgöra en del av en helhet (Panella); en person eller ett ting som inkluderas i en helhet (Oxford Dictionary)

IKT – informations- och kommunikationsteknik: en paraplyterm för teknik som används för att hantera och kommunicera information (Panella)

KES – Kurzweil Education System: lästeknik för personer med läs- och inlärningssvårigheter som uppfanns av Ray Kurzweil. En Kurzweilsk läsmaskin är en text till tal-maskin med output i form av tal. För att ta ett exempel kan läsmaskinen Kurzweil 3000 skanna ett tryckt dokument, visa sidan precis så som den ser ut i

originaldokumentet (bok, tidskrift) med färggrafik och bilder intakta, och sedan läsa upp dokumentet högt samtidigt som den framhäver bilden av det tryckta medan det läses (Panella). De flesta läsare med dyslexi använder Kurzweilmjukvara, inte en maskin

Förstoringslinjal: en glaslinjal som avskiljer och förstorar en rad i taget, med en stöddlinje

MP3: en vanligt använd standard för att komprimera en ljudsekvens till en mycket liten fil för att spara digitalt lagringsutrymme och överföringskapacitet. Vanlig inom musikindustrin samt i Daisyböcker

MP3-spelare: en maskin som spelar upp digitala ljudfiler i MP3-format

OCR – optical character recognition (optisk teckenigenkänning): en IKT-process där skannad text igenkänns som digital text

Läspenna: ett bärbart skanningsverktyg för läsning och ljud, som även innehåller ordböcker

Smartmobil: en mobiltelefon som kan utföra många av en dators funktioner. Den har vanligtvis en relativt stor skärm och ett operativsystem som kan köra ett antal allmänna applikationer

Stavningsprogram: ett datorprogram som kontrollerar stavningen av ord i textfiler, vanligen genom att jämföra dem med en lagrad ordlista.

Synkroniserad text och ljud: en process där ljud (antingen mänsklig inläsning eller syntetiskt tal) läggs till som ett synkroniserat lager ovanpå en elektronisk text

Talsyntes: den process genom vilken tal genereras av en maskin med utgångspunkt i en elektronisk text

Platta: en liten bärbar dator som klarar inmatning direkt genom skärmen istället för via ett tangentbord eller en mus

Talbok: en inspelad uppläsning av en bok, ursprungligen utformad för blinda

TTS – text-to-speech/text till tal: en form av talsyntes som används för att skapa en talad version av texten i ett elektroniskt dokument

9. Referenser

9.1 Inledning

Bakgrund

Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia. (IFLA Professional Reports No. 70 av Gyda Skat Nielsen och Birgitta Irvall, 2001) Riktlinjerna finns tillgängliga på 7 språk.
[www.http://www.ifla.org/publications/ifla-professional-reports-70](http://www.ifla.org/publications/ifla-professional-reports-70)

Filosofi

Förenta nationernas konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning
http://www.un.org/disabilities/documents/convention/crpd_swedish.pdf

9.2 Kapitel 1 Vad är dyslexi?

British Dyslexia Association (2013). "Dyslexia research information."
<http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/further-information/dyslexia-research-information-.html> (besökt 4 november, 2013)

Davis, C (2005). *Shallow vs Non-shallow Orthographies and Learning to Read Workshop 28-29 September 2005. A Report of the OECD-CERI Learning Sciences and Brain Research*. Cambridge, United Kingdom: St. John's College, Cambridge University

Elliott, J. G. and Grigorenko, E. L. (2014). *The Dyslexia Debate*. New York, USA, Cambridge University Press

European Dyslexia Association (2013) What is dyslexia? <http://www.eda-info.eu/nl/about-dyslexia.html> (besökt 4 november 2013)

International Dyslexia Association (2013). "What is dyslexia?"
<http://www.interdys.org/FAQ.htm> (besökt 4 november 2013)

National Center for Learning Disabilities (2013). "Dyslexia." <http://www.nclد.org/types-learning-disabilities/dyslexia> (besökt 4 november 2013)

Panella (2009). *Glossary of Terms and Definitions*. (IFLA Professional reports No. 117 by Nancy Panella, 2009) <http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/117.pdf>

Shaywitz, S.E (1998). "Dyslexia." I *North England Journal of Medicine*, 1998; 338:307-312
29 Januari, 1998 <http://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJM199801293380507>

Stanovich (1986). "Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of reading." *Reading Research Quarterly*, 21(4), 360–407.
<http://dx.doi.org/10.1598/RRQ.21.4.1>

British Dyslexia Association (2012) <http://www.bdadyslexia.org.uk/files/British-Dyslexia-Association-fulfilling-potential-Response.pdf> (besökt 2 oktober 2014)

9.3 Välkommen till Biblioteket!

Auxiliary Aids (2011). "Auxiliary aids and access to learning for children and young people with dyslexia/severe reading difficulties", Nota februari 2011
http://www.nota.nu/sites/default/files/English_version_of_survey.pdf (besökt 8 juli 2013)

Talking Books (2013). *Talande böcker och läsande barn*. Myndigheten för tillgängliga medier, 2013 <http://www.mtm.se/om-oss/Publikationer/rapporter/>
(besökt 10 september 2013)

9.4 Kapitel 5 Innehåll

Guidelines for easy-to-read materials. (IFLA Professional reports No. 120. Revision by Misako Nomura, Gyda Skat Nielsen och Bror Tronbacke, 2010)
<http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf>

9.5 Kapitel 6 Läsverktyg och hjälpmedelsteknik

Deponio (2012). Pamela Deponio. "Dyslexia and Co-occurring Specific Learning Difficulties", University of Edinburgh. <http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-08-deponio.pdf> (besökt 18 december 2013)

Schneps MH, Thomson JM, Chen C, Sonnert G, Pomplun M (PLOS, 2013). "E-Readers Are More Effective than Paper for Some with Dyslexia."
<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0075634> (besökt 18 december 2013)

9.6 Kapitel 8 Ordlista

Panella (2009). *Glossary of Terms and Definitions*. (IFLA Professional reports No. 117 by Nancy Panella, 2009) <http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/117.pdf>

Oxford English Dictionary, nätugåvan (besökt 24 juni 2014)

Working Group Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia – Revised and extended, 2014

Bilaga A: Goda exempel

Exemplens syfte är inte att ge färdia lösningar, utan att inspirera.

Kanada

Podcamp är en ”knytkonferens för personer intresserade av sociala media, bloggar, mobil, webbdesign och allt internet däremellan”. Ett deltagardrivet möte där kreativitet är viktig. Eftersom personer med dyslexi ofta är mycket kreativa kan sådana initiativ få dem att vilja komma till biblioteket.

<http://podcamp Halifax.ca> (besökt 16 september 2013)

Danmark

Letbib.dk. Projektet samlade in goda exempel från folkbibliotek i Danmark och utomlands. Projektmålet var att utveckla ett enkelt och tillgängligt redskap som folkbibliotek kan använda för att ge högre prioritet åt användare med läsnedsättning. Projektet stöttades av danska Kulturstyrelsen.

Webbplatsen är indelad i två delar, en för användare och en för yrkesmän. Den användarinriktade delen tillhandahåller idéer som rör läsning, internetresurser, filmer och läsverktyg för personer med lässvårigheter. Webbsidorna för yrkesmän innehåller goda idéer och råd om marknadsföring, biblioteksrekommendationer, relevanta webbplatser och biblioteksrummet.

<http://letbib.dk/about> (besökt 16 september 2013)

Nota är det danska nationalbiblioteket för personer med läsnedsättning. Webbplatsen är översatt till engelska. Den innehåller ett urval filmer med unga personer som beskriver hur dyslexi påverkar deras liv (med engelsk textning).

<http://www.nota.nu/node/111> (besökt 16 september 2013)

E17 är Notas nätbibliotek. Användare kan söka böcker, ladda ner, strömma eller beställa talböcker.

<http://www.e17.dk/velkommen> (besökt 16 september 2013)

Exempel på tecknad serie: <http://www.e17.dk/medier/39619> (besökt 5 november 2013)

Get going! How to bring library services to persons with dyslexia into focus at your library?

Goda exempel på biblioteksservice till personer med dyslexi från två danska folkbibliotek i Ballerup och Lyngby. Presentation på P3-konferensen (IFLA:s satellitkonferens för sektion LPD) Library Services for Print Disabled Persons through Partnerships with Publishers and Public Libraries, 2009, Belgien

http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/presentations/get_going_pedersen_mortensen.ppt (besökt 4 juni 2014)

Finland

Celia är ett finskt statligt bibliotek som producerar och tillhandahåller litteratur i tillgängliga format för personer som inte kan läsa vanliga tryckta böcker, inklusive personer med dyslexi. Celia producerar textböcker för alla nivåer i utbildningssystemet. Vissa lättlästa böcker produceras även som talbok. Webbplatsen använder sig av Read

Speaker och finns även i lättläst version. Biblioteket har anställt en speciallärare för att utveckla produkter och tjänster för barn med dyslexi. Celia har skapat en webbplats för information om dyslexi i samarbete med andra organisationer som arbetar med dyslexi och inlärningssvårigheter. Webbplatsen innehåller ett kortfattat dyslexitest (baserat på det original som har utvecklats av British Dyslexia Association) och en sida där användare kan ställa frågor.

<http://www.lukihairio.fi/sv/> (besökt 16 september 2013)

”**Senat.sakaisin**” är Celias Facebooksida för tonåringar med dyslexi. Initiativet presenterades av sektion LPD på IFLA:s satellitmöte 2012. ”Words Upside Down: Dyslexic Teens on Facebook” <http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-09-katela.pdf> (besökt 7 november 2013).

Läshundar som finns i biblioteket och lyssnar på barn som är osäkra läsare är en idé som har spridit sig från USA till Skandinavien. Det första biblioteket i Finland som gick ut med denna tjänst var Kaarina bibliotek i västra Finland. Raisa Alameri, specialbibliotekarie vid Sello bibliotek, Esbo stadsbibliotek, presenterade tjänsten på IFLA-konferensen i Helsingfors 2012. ”My mission is to listen: Read to a dog - but not just any dog.” <http://www.conference.ifla.org/past/2012/160-alameri-en.pdf> (besökt 16 september 2013)

Flandern – Belgien

Luisterpuntbibliotheek är det flamländska folkbibliotek som servar personer med läsnedsättning. Kampanjen Jag hatar att läsa! presenterades på LPD:s satellitmöte 2012. ”I hate reading! Dyslexic? Go for an audio book! A campaign in Flanders for young potentials with dyslexia.” Presentation av Saskia Boets, Tallinn, augusti 2012.

<http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-08-boets.pdf> (besökt 16 September 2013),

<http://www.ikhaatlezen.be> (besökt 16 September 2013) och

<http://www.luisterpuntbibliotheek.be/nl/english> (besökt 15 September 2013)

Japan

Chofu stadsbibliotek i Tokyo har utökat sin service för personer med dyslexi och andra läsnedsättningar och har sedan upphovsrättslagen ändrades 2010 ordnat ett hörn för Daisyböcker samt foldrar för att öka medvetenheten om dyslexi och Daisy. Via detta bibliotek kan användarna nå ”Sapie-biblioteket”, den Daisykatalog på nätet som sköts av Japans punktskriftsbibliotek och National Association of Information Facilities for People with Visual Disabilities.

Chofu stadsbibliotek: http://www.lib.city.chofu.tokyo.jp/hs/hs_service.html#serv05 (besökt 30 november 2013)

Sapie-biblioteket: <https://www.sapie.or.jp/> (besökt 30 november 2013)

Nederländerna

The Easy Reading Plaza (ERP) är en särskild del av ungdomsavdelningen på holländska och belgiska (flamländska) bibliotek, riktad till grundskolebarn med läsnedsättning. Det

attraktiva och speciellt utvalda materialet uppmuntrar barnen att läsa. ERP har också specialdesignade möbler, vilket gör att samlingarna är uppställda med omslagen riktade mot läsaren, istället för med ryggen utåt.

Tack vare den attraktiva presentationen har ERP nått många läsare som till exempel barn med dyslexi, AD(H)D, autism, och barn med begränsat ordförråd. En lättlästrådgivare organiserar aktiviteter för föräldrar, lärare och bibliotekarier. Webbplatserna www.makkelijkezenplein.nl och www.makkelijkezenplein.be (besökta 5 november 2013) innehåller information om lättläst för barn, föräldrar, lärare och bibliotekarier.

Norge

NLB, Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek är ett bibliotek för personer med läsnedsättning. Biblioteket producerar skönlitteratur för alla åldersgrupper och läromedel för personer som studerar på högskola och universitet.

<http://www.nlb.no/en/about-nlb/facts/facts-about-nlb/> (besökt 5 november 2013)

Rett til å lese är en långtidskampanj som uppmuntrar till samarbete och partnerskap.

Kampanjer syftar till att lyfta fram betydelsen av tillgång till litteratur.

Spre ordet är den första Rett til å lese-kampanjen. Alla folkbibliotek i Norge har erbjudits att visa en utställning och bidra till att sprida information om tillgänglig litteratur.

<http://www.rettila lese.no> (besökt 5 november 2013)

Sverige

På de flesta svenska bibliotek finns en hylla som kallas Äppelhyllan. Den är märkt med en symbol i form av ett äpple och innehåller böcker för och om barn med särskilda behov. Äppelhyllan tillhandahåller information om medier för barn med läsnedsättning och informerar lärare och föräldrar om de olika sorters medier som bibliotek har för barn med särskilda behov: ljudböcker, filmer med teckenspråk för döva barn, taktila bilderböcker, punktskriftsböcker och så vidare.

<http://www.barnensbibliotek.se/Hem/OmBarnensbibliotek/English/tabid/439/Default.aspx> (besökt 16 september 2013)

<http://www.barnensbibliotek.se/appelhyllan/tabid/382/Default.aspx> (besökt 7 november 2013)

Linköpings stadsbibliotek är ett bra exempel på hur folkbibliotek kan nå personer med dyslexi. Folkbiblioteket samarbetar med flera organisationer i närsamhället, utbildar personal i att stödja personer med dyslexi och anordnar kurser för lärare och annan skolpersonal.

<http://www.linkoping.se/sv/Kultur-fritid/Linkopings-stadsbibliotek/Lasa-pa-olika-satt/> (besökt 16 september 2013)

Samarbete mellan folkbiblioteket och pedagoger kring barn och ungdomar med läsnedsättning. Vid Stadsbiblioteket i Linköping finns en unik specialpedagogisk resurs som består av lärare och en psykolog. Det kallas Språkpedagogiskt centrum och dess mål är att alla som arbetar på skolor ska känna till dyslexi/läsnedsättning och deras konsekvenser. Språkpedagogiskt centrum handleder och utbildar skolpersonal samt informerar och ger råd till elever och föräldrar. En i bibliotekspersonalen arbetar 10 % vid centret, med fokus på att förse

skolorna med information om talböcker, tekniska hjälpmedel och Myndigheten för tillgängliga mediers (MTM) nätbaserade katalog.

Projektet "Collaboration between a public library and pedagogues regarding children and teens with print disabilities" presenterades av Anna Fahlbeck på LPD:s session under IFLA:s satellitmöte 2010 i Tallin.

<http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-09-fahlbeck.pdf> (besökt 16 september 2013)

Göteborgs universitetsbibliotek har en webbplats med information för studenter med dyslexi eller synnedsättning.

<http://www.ub.gu.se/help/funktion/> (besökt 16 september 2013)

Göteborgs stadsbibliotek har en webbplats med information om läs- och skrivstöd.

Informationen finns också tillgänglig i filmad version.

<http://goteborg.se/wps/portal/invanare/bibliotek/fa-hjalp/fa-las-och-skrivstod!/ut/p/b1> (besökt 16 september 2013)

Myndigheten för tillgängliga medier producerar och distribuerar talböcker i Daisyformat, e-textböcker, punktskriftsböcker och lättläst litteratur (via LL-förlaget). Cirka 25 lättlästa böcker publiceras varje år och bland titlarna finns både bearbetade versioner av klassiska verk samt originalproduktioner. Myndigheten fungerar som kunskapscentrum för tillgängliga medier.

Storbritannien

Birmingham Public Library har en särskild webbsida för personer med dyslexi.

<http://www.birmingham.gov.uk/cs/Satellite?c=Page&childpagename=Lib-Accessibility/PageLayout&cid=1223092571076&pagename=BCC/Common/Wrapper/Wrapper> (besökt 16 september 2013)

Biblioteket har också skapat sin egen dyslexistandard

<http://www.birmingham.gov.uk/cs/Satellite?c=Page&childpagename=Lib-Accessibility%2FPageLayout&cid=1223092571068&pagename=BCC%2FCommon%2FWrapper%2FWrapper> (besökt 16 september 2013)

Essex University Library har en särskild webbsida för studenter med dyslexi och särskilda inlärningssvårigheter, med information om tekniska hjälpmedel, möjligheten till individuell examinering, inspelade föreläsningar och speciell biblioteksservice.

<http://www2.essex.ac.uk/stdsup/disab/disabilities/dyslexia.shtm> (besökt 16 september 2013)

Essex Public Library belönades med UK Jodi Awards 2011 för sin webbplats Digital Access for People with Learning Disabilities. Jodi Awards utdelas till muséer, bibliotek och arkiv för bästa användning av digital teknik för ökad tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning. På webbplatsen finns ett exempel på en lättläst guide till biblioteket.

<http://www.essex.gov.uk/Libraries-Archives/libraries/Documents/Welcome-libraries-easyread.pdf> <http://www.essex.gov.uk/Libraries-Archives/libraries/Pages/Access-for-disabled-people.aspx> (besökt 16 september 2013)

Load2Learn är en online-resurs som hjälper skolor att stötta elever med dyslexi och läsnedsättning. Load2Learn har utvecklats som ett samarbete mellan de ideella organisationerna Dyslexia Action och Royal National Institute of Blind People (RNIB).

<https://load2learn.org.uk/> (besökt 16 september 2013)

Skottland – Edinburgh University Library har en webbplats för användare med funktionsnedsättning. Webbplatsen är inriktad på tillgänglighet och informationstjänster, det vill säga hur man gör dokument, presentationer och nätbaserat material tillgängligt, samt information om tekniska hjälpmedel. Alla biblioteksdokument är tillgängliga i alternativa format. Det finns flera uppsättningar hård- och mjukvara på alla universitetsdatorer på biblioteken som innehåller speciella dyslexipaket. Varje år bjuds bibliotekspersonalen in till funktionsnedsättningsutbildning som också täcker dyslexi.

Universitetet har ett Student Disability Service som sköter individuella anpassningar för studenter med funktionsnedsättning, inklusive anpassning till bibliotekservice, som till exempel längre lånetider. Biblioteket har en funktionsnedsättningsinformatör.

<http://www.ed.ac.uk/schools-departments/information-services/services/help-consultancy/accessibility> (besökt 16 september 2013)

USA

Organization of Learning Ally är en rikstäckande ideell organisation som stöder studenter med inlärningssvårigheter och deras familjer. <https://www.learningally.org/parents-students/is-it-dyslexia/> (besökt 5 november 2013)

The Bookshare Project är ett tillgängligt bibliotek på nätet som hjälper personer med läsnedsättning att läsa. Projektet får stöd från amerikanska utbildningsdepartementet. Bookshares bibliotek förser personer med läsnedsättning i USA med laglig tillgång till mer än 40 000 böcker och 150 tidskrifter som har konverterats till punktskrift, storstil eller digitala format för text-till-tal. <https://www.bookshare.org/> (besökt 5 november 2013)

Reading Rockets i Washington, DC, är ett nationellt initiativ för multimediekunskap som erbjuder information och resurser som handlar om hur barn lär sig läsa, varför så många har svårigheter och hur omtänksamma föräldrar kan hjälpa. De för ut de bästa forskningsbaserade strategierna till lärare, föräldrar, bibliotekarier och alla andra som arbetar med att hjälpa barn att bli starka läsare med självförtroende. <http://www.readingrockets.org/atoz/dyslexia/> (besökt 5 november 2013)

Dyslexia Help with The Regents of the University of Michigan. Den här webbplatsen visar hur man kan gå till väga steg för steg för att förstå dyslexi, utarbeta en handlingsplan och börja skaffa hjälp. <http://dyslexiahelp.umich.edu/dyslexics/learn/what-dyslexia/best-practices> (besökt 5 november 2013)

The Yale Center for Dyslexia & Creativity. Den här webbplatsen tillhandahåller nyheter och information om forskning kring dyslexi, samt resurser, information och uppmuntran till personer med dyslexi, föräldrar, pedagoger och läkare. Centret lyfter också fram de starka sidorna hos personer med dyslexi. <http://dyslexia.yale.edu/links.html> (besökt 5 november 2013)

The Reading Education Assistance Dogs (R.E.A.D.). Det här projektet förbättrar barns läs- och kommunikationsfärdigheter med en kraftfull metod: att läsa för ett djur. R.E.A.D. var det första program som använde terapidjur för att hjälpa barn att förbättra sin läs- och kommunikationsförmåga och lära dem att älska böcker och läsning. Det har växt internationellt sedan november 1999, då det lanserades i Salt Lake City.

http://www.therapyanimals.org/Read_Team_Steps.html (28 juni 2014)

Bilaga B: Kunskapsdatabas

Inledning

Det här dokumentet är inte tänkt att tillhandahålla utförlig information om dyslexi och alla de effekter den har på människors liv, men vi föreställer oss att bibliotekspersonal vill förbättra sina kunskaper på det här området för att kunna erbjuda skräddarsydda tjänster till personer med dyslexi.

Med detta i åtanke har vi satt ihop en lista på pålitliga och objektiva källor; en liten kunskapsdatabas som bibliotekspersonal kan konsultera. Vi har försökt göra ett internationellt och interkulturellt urval av källor, men är medvetna om att de flesta har ett västerländskt ursprung.

Dominansen av källor från den engelsktalande världen har två orsaker: för det första är engelska det mest använda språket inom organisationen IFLA; för det andra är engelskan ett mycket svårt språk på grund av sin djupa struktur, vilket gör att alla läsare (särskilt de med dyslexi) upplever relativt sett fler problem när de ska bemästra skriven engelska än när de använder andra språk.

För att hålla källorna uppdaterade kommer vi att kontrollera dem en gång om året och den senaste versionen av denna kunskapsdatabas kommer att finnas tillgänglig på IFLA:s webbplats (www.ifla.org/lsn)

Dyslexi

1. <http://www.beatingdyslexia.com> är en webbplats för personer med dyslexi, men också för alla som vill veta mer om dyslexi utan att behöva läsa komplicerade artiklar och böcker. Många av förklaringarna presenteras via film.
2. The International Dyslexia Association: <http://www.interdys.org>
3. The Australian Dyslexia Association: <http://www.dyslexiaassociation.org.au>
4. The European Dyslexia Association: <http://www.eda-info.eu>
5. The British Dyslexia Association: <http://www.bdadyslexia.org.uk>
6. Dyslexia International expertisdelning. Dyslexia International är en oberoende ideell organisation som samarbetar med UNESCO. Den erbjuder en nätbaserad kurs om dyslexi på engelska: <http://www.dyslexia-international.org>
6.b. Den franska versionen av kursen finns på <http://www.dyslexia-international.org/ONL/FR/Course/Intro.htm>
7. I denna film talar den välkände forskaren doktor Keith Stanovich om Matthewseffekten när det gäller läsning: <http://www.youtube.com/watch?v=IF6VKmMVWEc>
8. The Yale Center for Dyslexia and Creativity: <http://dyslexia.yale.edu/index.html>
9. IFLA:s sektion för bibliotekstjänster för personer med särskilda behov (LSN) och bibliotekstjänster för personer med läsnedsättning (LPD). Inom IFLA finns två specialiserade sektioner där bibliotek och organisationer för personer med läsnedsättning kan samarbeta och dela med sig av sina erfarenheter. <http://www.ifla.org/lsn> och <http://www.ifla.org/lpd>

Inkludering

UNESCO: kommunikation och information: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/access-for-people-with-disabilities>

Modeller för funktionsnedsättning

Disabled world, 2013, på: <http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php>

Information om olika synpunkter på modeller för funktionsnedsättning kan man hitta i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Artiklar av intresse för detta ämne är:

Artikel 2 – Definitioner

Artikel 8 – Medvetandegörande

Artikel 9 – Tillgänglighet

Artikel 21 – Yttrandefrihet och tillgång till information

Artikel 24 – Utbildning

Artikel 30 – Deltagande i kulturliv, rekreation och idrott

<http://plato.stanford.edu/entries/disability/#ModDis>

<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

En animerad film på YouTube som visar den sociala modellen för funktionsnedsättning:

<http://www.youtube.com/watch?v=9s3NZaLhcc4>

En webblänk där man kan ladda ner "Understanding disability, a good practice guide" (från ETTAD:s webbplats):

<http://uk.ettad.eu/Understanding%20Disability%20-%20guide%20to%20good%20practice.pdf>

Inskränkningar i upphovsrätten

Undantag och inskränkningar i upphovsrätten (jmf.2.2)

Upphovsrätt kan ses som en balans mellan författarens (eller dennes släktingars) rättigheter och de rättigheter som tillfaller användaren (läsaren). De flesta upphovsrättslagar definierar något specialfall då författarnas rättigheter upphör eller begränsas. Dessa kallas undantag och begränsningar. Upphovsrättslagar (och undantag) varierar från land till land och har begränsad (territoriell) räckvidd. Det som går bra i ett land kan vara olagligt i ett annat. World Intellectual Property Organization (WIPO) är ett FN-organ som försöker hantera upphovsrätten på den internationella scenen (www.wipo.org).

Det finns en ökad medveten och konsensus om att inte bara personer med synnedsättning kan ha nytta av de så kallade funktionsnedsättningsundantagen, även om dessa vanligen inrättades just dem. (<http://www.visionip.org/portal/en>)

Det nyligen antagna Marrakeshfördraget (Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled, Marrakesh, 27 juni 2013) utökar undantagens omfattning så att de inkluderar personer med "perceptions- eller läsnedsättning som inte kan förbättras ..." Det finns också ett europeiskt samförståndsavtal som specifikt inkluderar personer med dyslexi i den kategori människor som kan dra fördel av detta undantag.

<http://www.wipo.int/dc2013/en/>

http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/initiatives/access/index_en.htm

Inkluderas dyslexi i upphovsrättens undantag?

Många specialbibliotek tillhandahåller tjänster för personer med synnedsättning eller andra läsnedsättningar. Variationer i de nationella upphovsrättslagarna gör att det inte alltid är möjligt att ge stöd till personer med dyslexi via dessa tjänster och i många fall gör budgetbegränsningar det omöjligt att erbjuda hela tjänstesortimentet till personer med dyslexi.

När böcker görs och/eller kopieras med hänvisning till ett funktionsnedsättningsundantag kan de enbart distribueras till dem som har laglig rätt att använda dem. Detta kallas sluten cirkulation och kan skapa motsättningar med existerande regler om förbud mot diskriminering på vissa folkbibliotek.

Om upphovsrättslagen i ditt land inte inkluderar undantag för personer med läsnedsättning som dyslexi bör du försöka skapa medvetenhet i bibliotekskretsar om att detta inte är i samklang med den moderna internationella upphovsrättens ramverk, som exemplifieras i Marrakeshfördraget och det europeiska samförståndsavtalet. Bibliotek kan spela en viktig roll när det gäller att tillgängliggöra kunskap och påverka beslutsfattare.

Att hänvisa till FN:s Konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (UNCRPD) från 2008 kan vara ett starkt juridiskt argument för att få använda särskilda kopior eller tekniker för att ge personer med dyslexi tillgång till information. För att få reda på vilken status UNCRPD har i just ditt land kan du kontakta Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities [SCRPD] vid Division for Social Policy and Development [DSPD] på Department of Economic and Social Affairs [DESA] vid FN:s sekretariat: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>
Här hittar du BDA information om den brittiska Equality Act: <http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/adults-and-business/disability-discrimination-act-.html>.

Vilken betydelse har bibliotekens e-boksutlåning?

Man kan inte överdriva e-böckernas betydelse för personer med dyslexi. Att tillhandahålla e-böcker innebär att man ger läsaren flexibel tillgång till texten. Inte alla e-böcker eller läsprogram erbjuder samma möjligheter, men som bäst kan läsaren ändra storlek och stil på typsnittet, byta bakgrund eller slå på talsyntes för att få texten uppläst. Det ligger i dyslektikernas intresse att lobba för e-boksutlåning och att arbeta hårt för bibliotekens rättigheter att inkludera e-böcker i sina utlåningsrättigheter. IFLA driver denna fråga och har nyligen publicerat [Principles of Library eLending](#).

IFLA tillhandahåller en stark plattform där bibliotek kan göra sig hörda. IFLA har en kommitté för upphovsrättsfrågor och andra juridiska ärenden (CLM) med expertis på området (<http://www.ifla.org/clm>)

Dyslexivänliga utskrifter

När så är möjligt, använd:

- Sans serif-typsnitt som Arial eller Verdana, eller prova det specialframtagna typsnittet Opendyslexic <http://opendyslexic.org/about/>
- Typsnittsstorlek 12 eller 14

- Radavstånd på 1,5 eller dubbelt
- Papper som är krämfärgat/offwhite
- Bryt ner texten i korta stycken och använd rubriker och underrubriker
- Använd **fetstil** istället för *kursiv* eller understrykning för att betona ord
- Lyft fram viktiga delar av texten genom att rama in dem
- Vänsterjustera texten i språk som skrivs från vänster till höger (jämn vänsterkant, ojämn högerkant)
- Högerjustera texten i språk som skrivs från höger till vänster (jämn högerkant, ojämn vänsterkant)
- Bryt upp texten i spalter istället för att göra långa rader

Undvik:

- Onödigt långa meningar
- Långa stycken
- Att börja en ny mening alldeles i slutet av en rad
- Blankt vitt papper som ökar risken för bländning
- Onödig användning av stora bokstäver
- Tunt papper som gör att text lyser igenom från baksidan
- Onödiga bindestreck

(BDA Dyslexia Style Guide: <http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/further-information/dyslexia-style-guide.html>)

Om ni kan välja mellan olika publikationer eller utgåvor kan denna lista hjälpa er att identifiera det mest passande materialet för personer med dyslexi. Använd denna lista när ni producerar eget material (som till exempel informationsbroschyrer, tryckta foldrar eller texter till en webbplats).

Bra tips för att göra dyslexivänligt tryckt material:

<http://www.altformat.org/index.asp?pid=344>

Lättläst material

2010 publicerade IFLA den andra (reviderade) utgåvan av *Guidelines for easy-to-read materials* (Professional report, 120).

Några punkter för lättläst material eller bearbetningar:

- Undvik abstraktioner: skriv kort, enkelt, koncist och konkret
- Handlingen ska vara rak och enkel
- Var sparsam med symboliskt språk (metaforer)
- Undvik svåra ord men använd ett språk som är vuxet och värdigt
- Förklara ovanliga ord genom ledtrådar i texten
- Förklara eller beskriv komplicerade relationer på ett konkret och logiskt sätt
- Använd en logisk kronologisk ram när du arrangerar händelserna
- Testa materialet på den faktiska målgruppen innan det trycks

En utmärkt tumregel är att skriva som om du satt ansikte mot ansikte med din läsare och berättade historien.

Det enkla behöver inte vara nedlåtande. En välgjord bok på enkelt språk kan vara en positiv läsupplevelse för alla.

Var hittar man lättlästa publikationer?

Det internationella lättlästnätverket Easy-to-Read Network (<http://www.easytoread-network.org>) grundades av europeiska lättlästorganisationer 2005 och är öppet för alla som är intresserade av och engagerade i lättlästfrågor. Medlemmarna träffas ibland på konferenser och workshops som nätverket arrangerar. På senare tid har man fokuserat på lättläst material på nätet, med särskild tanke på W3C Web Accessibility Guidelines.

Hur integrerar man Daisytalböcker?

I många länder erbjuder bibliotek för personer med läsnedsättning nätbaserade tjänster där läsaren kan ladda ner eller lyssna på talböcker i Daisyformat. Daisyböcker kan inte köpas på den kommersiella marknaden och har en historisk koppling till personer med synnedsättning, och det gör att det ibland kan vara svårt att lansera dem som en publik bibliotekstjänst. Daisytalböcker har dock applikationer för många olika sorters läsare och erbjuder en funktionalitet som ofta är vida överlägsen den man hittar i många ljudböcker.

- Om möjligt är Daisy-talböcker det perfekta valet när man erbjuder en talboksservice för personer med dyslexi.
- Utveckla en utlåningstjänst för Daisytalböcker genom att gå ihop med det nationella biblioteket för personer med läsnedsättning. I Sverige har alla folkbibliotek Dasytalböcker i sitt vanliga bestånd.
- Om möjligt, lansera Daisyböcker i nedladdningsbart format för mobiler och MP3-spelare som kan spela upp Daisyfiler (till exempel appen Read2Go)

Nackdelar med digital text

Det finns några nackdelar med att använda digitala eller elektroniska filmer för att hjälpa personer med dyslexi. Här är de mest uppenbara:

- Det är inte alltid möjligt att få tillgång till en digital fil som innehåller verkets fullständiga text
- Digitala filer kan ha DRM-skydd som förhindrar otillåten kopiering, något som kan blockera talsyntesfunktionen
- Att skapa digital text från en tryckt bok är svårt, tidskrävande och medför risk för felstavningar på grund av fel i den optiska igenkänningen (OCR)
- Att läsa text på en datorskärm är ofta förknippat med studier eller arbete, inte med nöjesläsning. Detsamma gäller inte för läsning på platta

För mer detaljerad information om tillgänglighet för elektroniska filer, se näthubben om e-tillgänglighet: http://hub.eaccessplus.eu/wiki/Accessible_documents

E-läsare

Många e-böcker kan också läsas på skärmen till en bärbar dator, platta eller mobiltelefon, men kräver speciella program som till exempel Adobe Digital Edition eller iBook för att bli läsbara och för att det digitala skyddet ska kopplas bort. När man läser e-böcker på bärbara datorer eller plattor kan läsoplevelsen utökas med ytterligare funktionalitet med hjälp av färg, ljud och/eller rörlig bild/film. Genom att lägga den här sortens multimedialager ovanpå den digitala texten kan man öka tillgängligheten för multimediae-böcker. EPUB-standarden (utvecklad i samarbete med Daisykonsortiet) är exemplarisk när det gäller att specificera de tillgänglighetsutmaningar som utgivare och producenter av tillgängliga filer ställs inför.

Skyddsåtgärder för e-böcker

De skyddsåtgärder som utgivare och bokförsäljare tar till för att undvika illegal kopiering kan påverka hur en e-bok är möjlig att läsa. Till exempel kan e-böcker köpta via Amazon.com bara läsas i Kindle, och e-böcker köpta via iBook Store kan bara läsas i iBooks. De flesta bokförsäljare gör inte om e-bokfilen till sitt eget format, men många utvecklar egna program (och appar) för att försäkra sig om försäljning och låsa kunderna till just deras butiker. Det är ofta svårt (för att inte säga omöjligt) att extrahera e-bokfilen från appen och kopiera över den till en läsare som man själv har valt.

Kan bibliotek låna ut e-böcker?

På samma sätt som förläggare kämpar för att hitta den bästa affärsmodellen för e-böcker kämpar bibliotek (för det mest med förläggarna) för att hitta det bästa sättet att låna ut e-böcker till användarna. I de flesta länder inkluderar man inte e-böcker i upphovsrättsundantagen som tillåter bibliotek att införliva tryckta böcker i sina utlåningsbestånd. Men i fall där e-boken har konverterats till en tillgänglig version av ett annars otillgängligt verk kan biblioteken lagligen distribuera den till läsare med dyslexi, med hänvisning till upphovsrättens undantag för läsare med funktionsnedsättning.

Exempel på multimedieböcker i Daisyformat

- Yoleo är en nederländsk webbplats där unga människor kan interagera med multimedieböcker i Daisyformat. Webbplatsen har skapats och administreras av Dedicon <http://www.yoleo.nl>
- Japanese Society for Rehabilitation of Persons with Disabilities samarbetar med frivilligorganisationer som producerar Daisyböcker för att ge elever med dyslexi i grund- och gymnasieskolan tillgång till multimedialäromedel i Daisyformat <http://www.dinf.ne.jp/doc/daisy>